

VOJISLAV RAJČIĆ POŽAREVAC

Zatvor u Zaječaru.

Novembar 1980.

Zgrada na kraju grada, pored reke, ispod drvoreda koji zaklanja sunce i zaustavlja vetrove. Sve je mirno i tiho.

Samica. Beli zidovi, namešten krevet, nikakvih predmeta koji mogu da ukažu na porodično poreklo osuđenika. Ponekad samo, da ne bi bili sami, osuđenici stave fotografiju onoga koga najviše vole. Najčešće fotografiju svoje dece. Napuštajući samicu, fotografiju opet vraćaju u kofer, da deca ne bi ostala sama.

Vojislav Rajčić sedi na krevetu. Ruke drži ispred sebe.

Stoji upravnik, stoji stražar... Ćutimo. Sedam na krevet pored osuđenika. Nikako da postavim pitanje, da započnem razgovor.

— Ne mogu ovako — kažem upravniku i stražaru.

Osuđenik podiže glavu i svojim sitnim, zelenim očima šezdesetogodišnjaka pogleda u mene.

— Ne mogu dok je okovan...

Upravnik zatvora je razumeo. Okrenuo se stražaru:

— Skini mu okove.

Posmatram osuđenika na smrt dok mu skidaju okove. Gleda odsutno, a kada mu skinuše lance s ruku, nekako se opusti i vidim čoveka sa dva lica: jedno je sa okovima, a drugo bez okova.

— Kako se oseća okovan čovek?

— Teško... Najgore mi je noću. Ne mogu da se okrenem, da se počešem. I stalno razmišljam kada će da dođe taj dan: samo o tome mislim. Da me izvedu i gotovo. Zamišljam taj dan kada će da me streljaju, da kažem otvoreno. Kad god se iznenada otvore vrata, pomislim: stiglo je saopštenje za izvršenje...

— Da zapalimo cigaretu?

— Može.

— Koliko pušite dnevno?

— Dozvoljeno mi je da pušim koliko hoću. Sada pušim malo više, počeo je da me boli zub. Noćas me probudio, pa sada češće pripalim.

— Jeste li rekli stražaru da vas boli zub?

— Nisam. Nisu to jaki bolovi, može da se izdrži. Zato izbegavam šetnju u zatvorskom krugu. Šetnja mi smeta i zbog astme. Vazduh me guši.

Osuđeniku na smrt smeta vazduh. Tako se, valjda, oseća čovek koji treba da bude streljan. Kako ga to pitati kad i pitanjem počinje ubijanje. Ipak...

— Danas treba žena da mi dođe u posetu. Nema je. Nema ni sina, ni ćerke. Možda ne mogu da ostave posao. Za ženu je dolazak naporan. Ja to i razumem, nepismena žena se teško odlučuje na ovaiko dalek put. Da bar javi da neće da dođe, da se ne nadam.

— Kako da se javi kad je nepismena?

— Pa i ja sam nepismen. Ali, to ne smeta. Žena mi je pisala i pismo. Kaže da sam je izneverio što joj sve o sebi nisam rekao, a da sam joj rekao ne bi se udala za mene. Bolje da si crk'o, nego što si to uradio. Stražar mi je čitao pismo. Drugi je pisao, ali njene reči.

— Jeste li joj odgovorili?

— Šta da joj odgovorim? Pa i ne mora da dođe. Ali kada bi mi sin došao! Valjda nije mogao da ostavi posao. Ćerka, znam, ne može da ostavi kuću i malo dete. Žena mi je jednom bila u poseti. I sin. Žena je više razgovarala sa stražarom nego sa mnom.

Rukama kao da hoće da zaustavi bol zuba. Vreme odmiče. Osuđenici nemaju pravo da nose sat. Osuđeni na smrt, pogotovu. Vreme je ovde dnevni obrok, ustajanje, spavanje.

Zatvorski časovnik je sada pokazivao ručak.
Požarevac ustaje. Odvode ga u trpezariju.

Podne. U kancelariji upravnika zatvora Dragiše Miloševića.

Na stolu dosije Vojislava Rajčica Požarevca. Okončan. Knjiga od nekoliko stotina stranica o zločinima i životu čoveka koji je trideset šest godina prikriiven tinjao ispod toli-kih smrti. Album strašne prošlosti sa 49 slika zaklanih ljudi.

Razmišljam o tim rukama koje sada hoće da opipaju bol zuba. O tome, kako gledajući u njih, Požarevac mirno i jednostavno o svemu govori.

Osuđenik na smrt više nema šta da prikrije.

Ipak.

Osuđenik na smrt je spreman na sve. Kada sam jednom razgovarao sa takvim osuđenikom, rekao mi je: »Dok me je stražar čuvao, razmišljao sam da ga ubijem. Ubistvo stražara produžilo bi mi život makar dva, tri meseca. Moralo bi da mi se sudi za ubistvo.«

— Kada su doveli Požarevca — kaže upravnik Dragiša Milošević — o njemu smo sve znali. Pojačali smo nadzor, jer osuđenika kao što je Požarevac dosad nismo imali. Te noći, kad sam otišao kući, sanjam kako Požarevac beži iz zatvora. Lepo gledam kako otključava samicu, izlazi i počinje da beži. Ja rukom na pištolj, nanišanim, povučem oroz — ništa... Neće pištolj da opali. Dobro, stići ću ga, mislim, potrčim, noge ni da se pomere. On se sve više udaljava. Vidim da će da mi pobegne. Onda ja vičnem straži: »Pobeže nam osuđenik!« Iz sveg glasa. To me je valjda i probudilo. Bio sam u goloj vodi. Nisam mogao odmah da se priberem: znate kako je, takvog osuđenika kao što je Požarevac do sada nismo čuvali.

Prelistavam dosije: Vojislav Rajčić je rođen 17. juna 1921. godine u Podunavcu, kod Vrnjačke Banje, od oca Živana i majke Nikolette. Penzionisani je radnik Preduzeća za puteve u Kruševcu.

Za ovim podacima zabeleženim u svega dva-tri reda, Služba državne bezbednosti tragala je punih trideset šest godina.

U POTRAZI ZA POŽAREVCOM

Živi su, po sećanju, opisivali lik golobradog mladića koji je klao po Krajini. Godine su prolazile, a lik se menjao, istraga je postajala sve teža.

Inspektori Državne bezbednosti koji su za Vojislavom Rajčićem Požarevcem uporno tragali, sa manjim ili većim uspehom, još u početku istrage zaključili su da se iza pseudonima Požarevac krije lice koje potiče iz istoimenog mesta. Ipak, istraga nije davala nikakve rezultate.

U Odeljenju Službe državne bezbednosti u Zaječaru raspolagali su podatkom da je za vreme rata nepoznati pripadnik crne trojke zaklao sudiju Jakšu Saveljića iz Salaša i trgovca Šarića iz Beograda. Podatak još nije pouzdano ukazivao na mogućeg izvršioca zločina. O tome načelnik Odeljenja Spasoje Paja Bogdanović kaže:

— Godine 1978. odlučili smo da ovaj podatak proverimo. Grupa operativaca je počela istragu: čitanje spisa arhive Službe državne bezbednosti od 1945, 1946, 1947, kada je Služba državne bezbednosti, odnosno tadašnja OZNA, radila na otkrivanju izvršilaca teških krivičnih dela iz vremena rata. .. Vreme je prolazilo. Dobili smo podatak, ime i prezime čoveka za koga se takođe pretpostavljalo da je mogući izvršilac zločina u Timočkoj krajini. Jedan od inspektora otišao je u Donji Milanovac, ali posle tri dana rada javio je da to ime ne postoji u knjigama rođenih u Donjem Milanovcu.

Inspektori su obišli sela u kojima su harale četničke trojke. Zabeležena je još jedna izjava građana očevidaca iz vremena rata da je neki Požarevac zaklao sudiju Saveljića i trgovca Šarića.

U dokumentaciji Službe državne bezbednosti u Zaječaru Požarevac nije postojao. Prema pseudonimu samo su naslućivali da bi mogao da bude iz okoline Požarevca. Tražili su i pronašli ljude koji su ga — od njegovog dolaska u Negotinsku krajinu, septembra 1942. godine — sretali i vidali. Saznanje je bilo sledeće: mali rastom, suvonjav, izrazito izbočenih kostiju na donjoj vilici.

Prvi put se govori o čoveku sa isturenom donjom vilicom. To nije česta pojava, i veoma je uočljiva. Situaciju olakšava činjenica da nijedan od ranije uhvaćenih članova crnih trojki nije imao takvu vilicu.

— To je bio jedan mogući pravac njegove identifikacije — kažu inspektori. — Kasnije smo saznali da se preziva Rajčić, ali na području Negotinske krajine ima dosta porodica sa tim prezimenom koje nisu u srodstvu s njim. Krenuli smo dalje... Potražili smo ponovo Dušana Verazanovića, bivšeg četnika koji je ranije izjavio: »Ja nisam zaklao sudiju Jakšu Saveljića, ni trgovca Šarića, niti sam ih opljačkao. To je učinio Požarevac.«

Ovaj bivši četnik, tek što je izišao iz zatvora, potvrdio je ono što je zapisano na njegovom prvom saslušanju.

Proverom na terenu, na području Požarevca, koje inače pokriva Odeljenje Službe državne bezbednosti u Smederevu, ustanovljeno je i odgovoreno Odeljenju u Zaječaru da je lice pod imenom Rajčić živelo pre rata u Požarevcu i da mu je posle rata suđeno, i to zbog izdajništva, od strane vojnog suda u Kragujevcu.

Od kraljevačkog Odeljenja Službe državne bezbednosti stigao je izveštaj da u selu Podunavci živi Vojislav Rajčić, ali da je to lojalan građanin, da je borac od 1943. godine, da nema drugih negativnih podataka o njemu osim jednog detalja: imao je neku nezakonitu preprodaju jedne krave.

Za vreme dogovora kako da se dalje vodi istraga, jedan inspektor je rekao da je čovek koji je u ratu ubijao lako mogao u miru ponovo doći u sukob sa zakonom. Predložio je da obidu sve kazneno-popravne domove i pregledaju kartoteke osuđenih lica i onih koji su na izdržavanju kazne. »Ko zna, rekao je, možda naletimo na fotografiju sa navedenim opisom.«

Predlog je prihvaćen.

Trebalo je obići sve kazneno-popravne domove i pregledati hiljade fotografija. A to da postoji lice sa sličnim opisom u nekoj kartoteci — bila je samo pretpostavka.

Posle mesec dana upornog traganja, u Kazneno-popravnom domu u Sremskoj Mitrovici, inspektor je naišao na jednu fotografiju iz 1946. godine. Sa nje je gledalo koščato lice osuđenika kestenjaste kose. Najuočljivija je bila isturenjena donja vilica. Ispod slike je pisalo: »Vojislav Rajčić«. Sledio je tekst o osudi na dvadeset godina zatvora. Priložena je bila i presuda Vojnog suda u Kragujevcu.

Inspektor je gledao fotografiju: bivši vođa četničke crne trojke skriven u zatvoru... Ali gde je taj Vojislav Rajčić? Kako danas izgleda? Da li je još živ? Da li je Vojislav Rajčić zaista Požarevac?

Pronađena fotografija Vojislava Rajčica bila je iz mlađih dana. Građani Salaša, Rgotine i drugih sela Timočke krajine, gde je Požarevac u stvari i vršio ova klanja, vrlo brzo su prepoznali četnika, vođu crne trojke. Odmah su prikupljeni dokazi i izjave očevidaca.

Iz Zaječara su otišle depeše u sve sekretarijate unutrašnjih poslova sa pitanjem da li na njihovoj teritoriji živi Vojislav Rajčić.

Ponovo su teleprinteri u celoj zemlji otkucavali zahtev.

Sekretarijat unutrašnjih poslova iz Vrnjačke Banje je ponovo javio: »Vojislav Rajčić se nalazi na našem terenu. Živi u selu Podunavci...«

— U interesu istrage nije se smela napraviti nijedna greška, kaže Spasoje Paja Bogdanović, načelnik Odeljenja Službe državne bezbednosti. — Imali smo podatke da je Rajčić preprodavao jednu kravu, napravljen je plan da se sa njim ostvari kontakt i da se razgovara samo o toj kravi, da mu se predoči da je to prekršaj, da se na taj način prvo on lično osmotri. Imali smo fotografiju, i s obzirom da se raspolagalo karakterističnim znacima lica, stasa, trebalo je vizuelno proveriti da li je to mogući izvršilac.

Šesnaestog novembra 1979. godine Vukašin Vujanović, pomoćnik načelnika Službe državne bezbednosti u Zaječaru i Lazar Stanojević, načelnik Sektora u Službi državne bezbednosti republičkog SUP-a, otputovali su u selo Podunavci. Prethodno su posetili Sekretarijat unutrašnjih poslova u Vrnjačkoj Banji i objasnili kolegama razloge svog dolaska. Još jednom su proverili dobijene podatke: Vojislav Rajčić, borački staž priznat od 1943, kao borac upisan u hroniku Vrnjačke Banje.

* * *

Kuća Vojislava Rajčica je na osami. Pojavljuje se žena. — Da li je Vojislav Rajčić kod kuće — pitaju inspektori.

— Otišao je na pijacu. Oterao je kravu da proda — odgovara žena.

Posetioći kreću prema pijaci.

Na pijaci gužva. Kako pronaći Rajčića? Fotografija koju su poneli stara je 25 godina. Po njoj je teško prepoznati Rajčića. Zagledaju svakog čoveka starijeg od pedeset godina. Ali bez uspeha. Vreme je odmicalo i inspektori su odlučili da ga sačekaju pred kućom. Na seoskom putu.

Najzad je naišao čovek: mali, suvonjav, isturena donja vilica... Da li je to Požarevac? Fotografija u džepu, pogled inspektora prikovan za čoveka koji im je u blizini, na nekoliko koraka.

Prišli su mu i predstavili se.

— Vi prodajete stoku na pijaci?

— Prodajem, ali neredovno... — rekao je Vojislav Rajčić. — Ponekad kupim, kad imam para, neko tele, kravu, june, pa oteram na pijacu, prodam, zaradim neki dinar...

— Gde nabavljate stoku?

— U ovom kraju, u ovim selima.

— A gde prodajete?

— Na pijaci.

— Da li ste bili nekad u Timočkoj krajini?

— Mislite, kupovao stoku?

— Prodavao.

— Daleko je to za mene — rekao je Vojislav Rajčić.

— Vi ste imali neki nesporazum, prekršaj oko preprodaje stoke?

— Bilo je to ovde, ali je pred vlastima sve rešeno...

— Inspektor je izvadio fotografiju iz džepa, još jednom spustio pogled na to lice iz mladih dana, a zatim pogledao u Vojislava Rajčića.

— Nikada niste, dakle, bili u Timočkoj krajini?

Vojislav Rajčić se nije zbunio:

— Vi verovatno tražite mog strica Vasilija Rajčića, on je bio zlikovac... Moj stric je za svoja nedela likvidiran 1946. godine u Požarevcu. Što je radio, to je i zaslužio. A ja sam partizan, borac, učesnik rata od 1941.

— Koje brigade?

— Osme muslimanske brigade.

— Kuda ste se 'kretali u ratu — pitao je Lazar Stanojević, jer je znao kretanje partizanskih brigada.

Rajčić je nabrajao mesta i puteve u Bosni. Nagadao je.

— Ko vam je bio komandant u Muslimanskoj brigadi, koji bataljon, koja četa?

Tu je Rajčić počeo da pravi greške. Nije mogao da se seti boraca iz bataljona, ni komandanta. Nabrajao je imena...

— Da nisu to četnička imena?

— četnička? ... Jeste, to su imena četničkih komandanata.

Seli su u kola i krenuli prema Kraljevu. Razgovor je nastavljen u Službi državne bezbednosti. Priznao je da je bio u četnicima, ali da je ljuštio krompir, raspoređivao stražu.

Pritisnut dokazima, priznao je zatim šest ubistava. Tako je lišen slobode i doveden u Zaječar.

Bio je to 16. novembar 1979. godine, a samo dve nedelje kasnije, 1. decembra, trebalo je da primi prvu penziju.

— Završiću tamo gde sam i počeo — rekao je Požarevac.

»ŽAO MI JE STO NISAM UBIO OCA...«

Detinjstvo

Požarevac ne pamti datume, a važnije događaje vezuje za verske praznike. Misli da je rođen drugog dana Vidovdana.

— Odrastao sam sa maćehom, nisam dugo znao da mi to nije majka. Mislio sam da me je ona rodila. Za moga oca je došla kada sam imao dve i po godine. Otac je krio od mene da ta žena nije moja majka. Kada sam pronašao majku, ona mi je ispričala da imam sestru koja me je zvala na svadbu, ali mi otac nije preneo poruku.

Kada se otac razveo od majke, odveo me iz Podunavaca u Požarevac. Na periferiji grada živeli smo otac, maćeha i ja. Otac je kupio malu, trošnu kuću, pokrivenu keramikom, jednu sobu i kuhinju. Otac i maćeha se nisu baš najbolje slagali. Često sam slušao svađe.

— Živeli ste teško?

— Spavao sam u štali, nisam znao šta je soba. Imali smo krave i konje. Konja sam zavoleo kao jedno čeljade. Tri godine sam spavao pored njega. Ponekad, krijući od oca, uzjašem konja. Zelja mi je bila da budem džokej. Gledao sam jednom konjičke tike u Požarevcu. Prijavio bih se za džokeja, ali šta sam mogao kad nisam išao u školu. Mislio sam, ako dobro naučim da jašem, jednog dana ću se pojaviti tamo gde se održavaju tike, neka me probaju. Noćima sam tako u štali sanjao trke i konje. Ispod mog kreveta ležala je krmača sa prasićima. Jednog jutra uđe otac u štalu i kaže: »Što ti je lipsao konj?!« Lipsao! Kako lipsao kad je sinoć bio zdrav, ništa mu nisam uradio. Negde oko podne dođe i lekar za konje. On i otac dugo su se zadržali u štali pored mrtvog konja. Lekar kaže: srčana kap. Tada sam prvi put čuo da konj može da lipše od srca. A otac kaže: »Krave, lopata, motika... Na Moravu da vučeš pesak.«

— Tako ste upamtili oca?

— Oca se sećam od svoje sedme godine. Nikada neću da zaboravim kada smo bili na Moravi. Otac tovari pesak iz reke u kante, a meni kaže da okupam krave. Uхватim kravu za rep i krenem preko Morave. Negde na pola reke krava se ritne, ja ispustih rep — i više se ničega ne sećam... Osvestih se na obali. Neki ljudi, koji su sve to posmatrali, čim su videli da sam potonuo, dozivali su oca, a onda pritrčali i izvadili me iz reke. Otac je i dalje tovario pesak, nije ni prišao...

Prva ljubav. Rat. Salče Todorović

— Zavoleo sam jednu devojkicu. Video sam je na vašaru. Dopala mi se. Devojke su tada gledale jedince u kući. Hoću da se upoznam s njom: slikam se na vašaru, zbog nje, da joj pošaljem sliku, da joj se prikažem. Lepa slika, istinita za mene, samo ja sam imao tada kratak kaput na vašaru, a fotograf je dopisao mašnu. Ne smeta. Pošaljem ja toj devojkici sliku preko nekih poznanika i poručim joj da se vidimo. Dođe ona na vašar i tako se upoznamo. Počesmo da se viđamo... Zaljubio se ja u nju, ali ona počeo kao da me nešto izbegava. Pitam je: imaš li ti nekog drugog?... Čuti ona. Da nisi zaljubljena u

nekoga? Čuti. Počnem ja da je pratim, kad ona s jednim šusterom. Šeta s njim, šeta sa mnom. Tako, mislim... E, nećemo tako. Kažem ja tom šusteru, Salčetu Todoroviću, nasamo: Upamtićeš ti mene.

— A onda?

— Nemci dođoše u selo na motornim biciklima. Ne sme da se izlazi iz dvorišta. Godina 1941, jesen. Ja odem na njivu da berem pasulj, kad naiđoše neki naoružani ljudi, stariji, i jedan mladić s njima: »Nisi li ti — pita jedan od njih — Zivanov?« »Vojo, 'ajde s nama«, kaže mladić i smeje se. Ja ne znam šta da radim. Uhvatiće me onaj luđak, otac, pa će me ubiti. »Ne boj se ništa, kaže taj mladić, ajde ti s nama.«

I krenusmo preko nekih kukuruza, prođosmo pored klanice u Požarevcu, dođosmo u jedno selo, Aleksandrovac Požarevački. Smrklo se. Dugo smo pešaćili. Uđosmo u jednu seosku kuću. Unutra oko 20 ljudi. Jedan od njih, ne znam šta je po činu, kaže: »Sedite, odmorite se«. Onda se obrati meni: »Šta ima novo u Požarevcu?« Ja pričam. Kasnije sam saznao da je to komesar Sima Simić, bio je student, učio je školu u Požarevcu. Dadoše mi puškomitraljez.

Napadoše nas dobrovoljci: Šesti požeški odred iz Požarevca. Izdala nas neka žena. Dosta nas zarobiše. Oduzeše nam oružje, prenoćismo u školi, a onda nas sprovedoše u Zabelu, u zatvor.

Dođe mi otac u posetu: »Tu ti je mesto. Što si tražio, to si i našao.« Kaže: »Tu će ti biti i grob, iza zatvorskog paviljona.« Nije mi doneo ništa za jelo. Hrana slaba, pasulj, jure se zrna, proja. Tu smo ostali nekoliko dana, dok ne dođe kamion. Pravac Požarevac, a zatim presedanje u »maricu« i na Banjicu. Svi koji su bili sa mnom bili su u partizanima.

Otvori se »marica« na Banjici, mi izadismo, a jedan ljotićevec nas prebroji pa naredi. »Sve u podrum!« Nema kreveta, ćebeta, goli zidovi. Odavde se živ ne izlazi. Počeše saslušavanja, jedan po jedan.

»Ne znam gde sam bio, u partizanima ili četnicima«, kažem ljotićevcu.

— Kako ti se zove komandant?«

— »Ne znam, bio sam dva-tri dana.«

»Jesi li imao oružje?«

»Nisam. Nije bilo dovoljno.«

»Sami ćete vi sebi kopati raku«, reče.

Ostadosmo u podrumu mesec dana. Dođoše Nemci, pročitаше spisak. Ja pitam jednog do mene: »Gde će nas sada voditi?« — »Na streljanje!« — kaže on. »Tu će da nas streljaju.« Dođe jedna ženska obučena u nemačku uniformu i ide od jednog do drugog, pita šta će ovde, a onda svakom, ne čekajući odgovor, udari po jedan šamar: »Dobri ste za sapun«, kaže ova ženska, »samo ste mnogo posni.« »Ko je ovde najpismeniji«, upita ona. Javi se jedan od nas deseterice. »Objavu ćete dobiti i da idete kući, svi ste u jednoj objavi.«

Odela izgužvana, nikakva, mi neobrijani, isprebijani, krenusmo prema železničkoj stanici. Da bežimo? Kuda? Opet će nas uhvatiti. Na železničkoj stanici priđe mi jedan u šežiru, kaže: »Jeste li svi tu? 'Ajde svi na jednu kartu i pravac Požarevac. Stići ćete po podne. Svi da se prijavite nemačkoj komandaturi.« U vagonu nas čeka drugi čovek. Sedi s nama, priča. Pita mene: »Pušiš li?« — »Pušim kada imam«, kažem. »Kada nema, ne pušim.«

On daje svima po jednu cigaretu. Stigosmo u Požarevac. Ovaj što nas je pratio dovede nas do nemačke komande, predade stražaru i ode. Mi ga ispratismo pogledom.

Uvedoše nas u jednu sobu. Mi se poredali, a jedan u uniformi kaže: »Je l' ćete opet da idete u polje? Je li vam ovo bila sada škola?« — »Nećemo da idemo nigde, kažemo, »je l' nam ovo škola.«

»Svako jutro da se ovde javljate.

»'Oćemo«, rekosmo i počesmo da se razilazimo. Svako na svoju stranu. Oni što su iz grada brzo se izgubiše, a ja krenem pešice, četiri kilometra do kuće. Do vašarišta, van grada.

Maćeha sedi u kući i češlja neku vunu. Ružica, sestra, plače.

Dadoše mi parče hleba. Ne smem mnogo da jedem, jer sam izgladneo. Odem kod komšije, a on me pita što tako izgledam, da li smo se svi vratili. Kažem da smo svi došli. On mi kaže: »Vojislave, tvoj otac se povezao sa Milošem i sa Stevom.« »Ko su ti ljudi?« — »Videćeš«, kaže komšija.

Nailazi otac. »Gde si ti, gospodine?« pita ljutito. »Znaš li koliko me koštaš? Što si obukao to odelo?« Gleda u mene, gleda pa reče: »Izlazi napolje, znaš gde ti je mesto.«

Napred idem ja, a otac za mnom. U štalu. Otac zatvori vrata na štali i kaže: »Hoćeš li da kazuješ sve što te pitam?« »Oću, tata, sve što me pitaš.« Govorio mi je da partizani idu protiv crkve, kod njih brat može da uzme sestru za ženu i sve što je najcrnje.

Svakog dana sam se prijavljivao nemačkoj komandi. Sa ocem sam odlazio na Moravu, vadili smo pesak. A onda u selo dođoše dva ljotićeveca. Obratiše se meni: »Ne radiš danas?« »Nedelja je, danas se ne radi.« »Gde ti je otac?«

»Tu je«, rekoh. Pozvasmo oca, a oni se rukuju s njim, vidim da se znaju. »Pridi ti«, reče mi jedan ljotićevec: »Hoćeš li da dođeš kod nas u dobrovoljce?«

»Šta su to dobrovoljci?«

»Evo ovako: imaćeš uniformu kao mi, platu, bićeš na straži... u patroli.«

»Da idem, kažem, 'oću da idem.« Otac se odobrovolji.

Odoše oni, a otac mi kaže: »Da budeš dobar i primeran vojnik, ono što si pogrešio, što si zalutao, to ćemo sve da ti oprostimo i da slušaš dobro šta ti oni kažu.«

U štabu stražar pred kancelarijom, ja kažem svoje ime: Vojislav Rajčić, a on kaže: »Ulazi unutra!« Skinem kapu, slike na zidu, ne poznajem ljude. »Jesi li ti Živanov sin« — pita čovek u uniformi. »Jesam.« Reče da svoje odelo odnesem magacioneru.

Obukoh uniformu, onu što su nosili vojnici u staroj Jugoslaviji. Kod kuće otac me gleda u uniformi: »Nemoj da se obrukaš, jedna je bandera u Požarevcu tvoja...«

U vojsci na kazanu primamo hranu, sve je lepo, ono što jes, jes... Dođe i taj Miloš, prijatelj mog oca, taj agent, majku mu njegovu, i pita: »Je li bolje ovde ili u partizanima?«

»Ma, šta sam ja bio u partizanima, ne znam šta se radi!«

»Znaćeš«, kaže on, »ako odavde mrdneš, znaš onu trok-ljastu banderu, jedan kraj je tvoj.«

Tri meseca su nas obučavali kaiko da rukujemo puškom. I opet ja hoću da vidim onu svoju devojkicu, onu sa Salčetom Todorovićem, onim šusterom. Šeta s njim, šeta sa mnom.

Ne dozvoljava da je poljubim, a on je ljubi. Mene drži za sigurno. I ja kažem Salčetu Todoroviću: »Zapamtićeš ti mene!« — »Možeš ti mene da mržiš«, kaže meni Salče, i on mene gurne. Nisam imao oružje kod sebe, ali mu kažem: »Guraj ti mene, guraj, ali nećeš ti dugo.« Okreto' se ja, kad pozadi mene jedan kaplar kaže:

»Šta je, Rajčiću?«

»Ma nešto se sa Salčedom objašnjavam!«

»Šta objašnjavaš, udari mu dva šamara.«

»Ma jači čovek od mene.«

Udario bi ga da sam imao oružje kod sebe, što jes, jes. To se sve događa u selu pored Požarevca... Rastajemo se.

Uveče kaplar kaže meni i još dvojici da pođemo u selo da tražimo Salčeta Todorovića. Sad ću da mu majku, mislim ja u sebi, ima jednu, drugu, treću devojkicu, a mene ometa. Odemo mi njegovoj kući i kažem mu ja: »Salče, spremaj se!« — »Dobro, Vojo«, kaže on, poznaje mene i onu dvojicu, »po čijem naređenju?«

»Naredio kaplar«, kažem.

Odvedemo ga mi u štab. Tamo su ga tukli.

»A ti?«

»Ja ga nisam tukao. Da li su ga bili za ljubav mene, ili za nešto drugo, ja ne znam. Znam da su ga tukli u štabu u Požarevcu.«

— Jesu li ga saslušavali?

— Jesu, pitali su ga da li komunisti opravljaju cipele kod njega.

Sutradan dođe moj otac i pita: »Što pustiste Salčeta?« Je l' znaš da će taj tebe da ubije?«

»Ništa se ti, tata, ne brini!«

Otac ode, nađe narednika, pozvaše mene i pitaju kakve ja veze imam sa Salčedom.

»On ima tri-četiri devojkice, ja sam razgovarao s jednom i oko nje smo se posvađali.«

Otac kaže: »Ne znaš nos da obrišeš, a oćeš da razgovaraš s devojkicom.«

»Tata, ja sam već vojnik.«

»Ma, kakav si ti vojnik«, pijunu me otac pred narednikom i opsova mi svetog Nikolu...

Narednik kaže: »Dosta više. Ti, Živane, idi kući!«

Dovedoše devojkju. Ona kaže: »Ja sam volela Rajčića, volim ga i danas, ali otac mu je opak, a ni majka mu nije kako treba.«

Nije prošlo mnogo vremena a Salče sa drugom stupi u brak i umre... Bio je bolestan na plućima. Sve mu se skupilo, ne verujem da je od batina umro.

— Jeste li zaboravili devojkju zbog koje je Salče Todorović batinan, a kasnije — umro?

— Na devojkje nisam više mislio. U četnicima se nisam osećao muški. Hranio sam se na kazanu, kao i ostali, odlazio kod jedne devojkje u selo, ali samo da mi opere veš.

Požarevac zapali cigaretu. Tako je slika golobradog mlađića sa mašnom koju je fotograf docrtao ostala za uspomenu kod devojkje Bise u selu pored Morave.

Odlazak u četnike

— Posvađашe se Nemci i ljotićevci. Nemci uzeše ljotićevcima oružje. Pustiše nas da idemo kući. Ne prodoše ni dva dana, dođe u selo »marica« i ajd u kola.

»Da nije moj otac nešto opet zamesio«, zapitam se.

U kolima ljudi stariji i mlađi od mene. Jedan Cačanin kaže: »Izgleda da će da nas streljaju kao taoce.« Vojnik poljske straže izbroja nas dvanaest i kaže: »Borski rudnik!« Drugi odoše za Kostolac, neki za Ćirikovac. Voz. Zatvoriše prozore. Stražar kaže: »Ko se mrdne, pomeri, dobiće metak u čelo!«

U Borskom rudniku predadoše nas jednom Rumunu u nemačkoj uniformi. Rasporediše me na sedmi horizont. U jamu. Tu se upoznađoh sa nekim Pavlovićem iz sela Rgotine.

»Što si doteran« — pita.

»Ne znam, a ti?«

»Ja na prinudni rad.«

I tako dan po dan, silazimo liftom u jamu do sedmog horizonta i natrag.

»Ajde da bežimo«, kaže meni jednog dana u jami Pavlović.

»Kuda da bežimo?«

»Da izađemo iz rudnika, a posle je sve lako. Samo ne-moj nikom da pričaš o bekstvu.«

Spavao sam pored njega. Jednog jutra on mene probudi oko tri sata. »Idemo«, kaže on. Neopaženo izađosmo iz barake, okružene žicom, dođosmo do jedne pomoćne prostorije na kraju kruga. Treba se provući kroz mali otvor na zidu. »Ko će prvi« — pitam. »Ja ću prvi«, reče on i krenu kroz mali prozor. Ja za njim iskočim u rupu iz koje se vadi ruda. On napred, ja za njim. Iziđosmo iz Bora.

»Idemo u moje selo, tamo nema vojske. Odvešću te mom ocu, a on će da ti pokaže put za Žagubicu. Ti ćeš posle da se prebaciš preko Mlave i snalazi se kako znaš«, kaže Pavlović.

»U redu, Pavloviću, rekao si mi istinu«, kažem i nogu pred nogu. Do svanuća.

Ukazaše se seoske kuće.

»Koje je ovo selo?«

»Krebelj.«

Dođosmo do njegove kuće, koliko je sati bilo ne mogu da se setim. U kući majka, pita za mene. »Jedan moj drug, spasao sam ga iz rudnika, zajedno smo pobjegli«, reče on a zatim upita gde je otac. Ona mu odgovori: »Tamo gde je uvek.«

Kuća mala, sirotinjska, dva odeljenja. Majka nam daje da jedemo, priča da je bila vojska u selu, poljska straža, ali su otišli čim je pao mrak. Dođe u njegov otac Vlajko. Raspituje se za mene.

Izađoše Pavlovići napolje: otac i sin. Šta su razgovarali ne znam. Sedim u sobi i pušim. Kuća pored puta, narod prolazi. Udoše. Otac sa šajkačom, lepo seljačko odelo, nije sukнено, ali lepa odeća. Opanci, čiste čarape, u sebi mislim, nije sirotinja. Pričamo mi kako je u rudniku, a on kaže: »Znam ja kako je u rudniku, radio sam ja nekada tamo, pa sam napustio, ko da radi za Nemce. Naći ćete vi bolje parče leba, što se sekirate.«

Ujutro rano Vlajko se obuče i ode iz kuće. »Gde ti ode otac« — pitam. »Ode da radi nešto, tu radi kod jednog čoveka u selu.«

Mislim ja, ako radi, kako može da bude ovako čist. Čovek bilo šta da radi mora da se isprlja. Brzo se vrati Vlajko. Kaže ženi da nam spremi nešto za doručak. Dok mi jedemo, dođe jedan mladić, na njemu sukneni kaput i pantalone, cokule... »Ko je sada ovo«, mislim.

»Jeste li jeli« pita ovaj mladić.

»Jesmo!«

»Ajd polazite«, reče strogo.

Spremim se ja, mislim da idemo u Žagubicu. Ali, kada smo izašli iz kuće i prešli jedan kilometar, ovaj mladić mi kaže: »Slušaj ti, ti ideš u četnike. Pazi šta ćeš tamo da govoriš. Komandant je opasan čovek, može lako da ti skine glavu.« Pavlović gleda ispred nogu. Mladić se raskopčao, vidi mu se pištolj u pojasu. Pogledam u Pavlovića, u Vlajka, i njemu pištolj zadenut u pantalone.

»Nemoj slučajno da pokušaš da bežiš«, kaže Vlajko.

»Ti od nas ne možeš da pobegneš jer nas ima svuda.«

Iskoristim priliku, okrenem se Pavloviću i pitam ga:

»Ne idemo u Žagubicu?«

»Čuti, bre, da ti ne ode glava s ramena.«

Stigosmo na Bukovu glavu. Šuma. Ljudi u raznim odelima. Neki u uniformi, seljačkim odelima, ali većina šajkače na glavi. I priđuše nam četnici. Ljube se sa mladićem koji nas je doveo. »Boro, je l' nam vodiš žrtve« pitaju ga četnici.

Boro, Vlajkov drug iz Rgotine, pita stražara gde je komandant Drago Vranješević. U kancelariji, rekoše. Bora ode kod njega u kancelariju, u jednu seosku kuću. Za njim ode i Vlajko. Pozvaše mene i Pavlovića. Skidosmo kape.

»Stani mirno«, kaže meni Vranješević. »Odakle si? Šta si bio u Borskom rudniku?«

»Oterala poljska straža.«

»'Oćeš da ostaneš kod nas?«

»'Oću«, kažem.

Bora mi je uz put rekao da moram da kažem da 'oću da ostanem. Tako sam postao član brigade Draže Mihajlovića kojom je komandovao Drago Vranješević. Brigada je pripadala korpusu Ljube Jovanovića, zvanog Patak.

»Slušaj, Vlajko, ovaj tvoj mali neka ide na stražu u selo, a ovaj« pokazuje na mene »ovaj će da ostane ovde.«

»Gospodine potporučniče«, uz put su mi rekli da se komandantu Dragu Vranješeviću u žandarmerijskom odelu tako obraćam, »kad smo već zajedno došli iz Borskog rudnika, zašto da i ja ne idem s njim u selo na stražu?«

»Nisi ti za selo, ne poznaješ teren, ti si potreban ovde.«
Zatim naredi dežurnom da pozove Savu kaplara. Dođe jedan s dugom kosom, visok, na šajkači kokarda, kama u pojasu.
»Upoznaj vojsku s ovim«, pokazao na mene.

Upoznam se ja sa četnicima, pričamo, imaju cigare, zavijamo duvan. Dadoše mi jedan sobičak za spavanje.

Ujutru trojka dotera tri žene, u seoskoj nošnji, sa torbama.

Izađe komandant Vranješević, izlazi Sava, mali Gice. Žene, jedna, druga, treća! Na jedan panj, jednom motkom, tanjom nego moja ruka — 25 batina jednoj, drugoj, trećoj. Čute žene. Uzeše oni torbu s pasuljem i vinom a žene pustiše da odu kući. One su bile iz sela Krivelja.

Sutrađan dođe četnički komandant sela Krivelja. Napade Vranješevića oštrim rečima: jedna mu snaja, druga rođaka, a treća iz familije — poznanice. Posvadaše se komandanti.

Kama. Prva tri ubistva

U istražnom zatvoru Vojislav Rajčić Požarevac je 19. novembra 1979. godine istražnom sudiji Radojici Nikoliću ispričao:

— Posle pet do šest dana od dolaska u brigadu sa grupom četnika nalazio sam se ispred štaba Drage Vranješevića. Ne mogu da se setim koliko je sati bilo kada su dvojica meni tada nepoznatih ljudi doveli jednog čoveka. Ruke su mu bile vezane pozadi. Doveden je iz Bora. Mlad čovek, otprilike mojih godina u ono doba (dvadeset godina), gologlav, sa crnom talasastom kosom, odelo blede. Ona dva čoveka koja su ga dovela zahtevala su od komandanta brigade Vranješevića da se taj čovek sprovede do komandanta korpusa Ljube Jovanovića u Salaš. Vranješević je odgovorio da to nije njihova briga.

Ova dvojica koji su doveli ovog čoveka otišli su sa Bukove glave.

Vranješević je pozvao Savu i Giceta. Nije prošlo mnogo vremena, a iz štaba su izašli Sava i Gice sa ovim vezanim čovekom. Gice mi je rekao: »Požarevac, spremi se ti...«
Pitao sam ga: »Gde ćemo?« — »Videćeš«, odgovori mi Gice.

Poneo sam pušku i pošao s njim, udaljili smo se oko pet stotina metara od štaba, odnosno pojate, kuće u kojoj je bio smešten štab, prema potoku. Gice je izvukao kamu koja mu je bila u kaniji za pojasom. I rekao: »Drži kamu!«

Uzeo sam kamu u ruke, a zatim se Gice opet obratio meni: »Komanduj mu da sedne na zemlju!«

Na moju komandu čovek je seo.

Sava ga je uhvatio za kosu i povukao mu glavu nazad, prema jednom drvetu.

»Šta čekaš!« — rekao je Gice. »Ili ćemo mi tebe, ili ti njega..«

Sava je i dalje držao čoveka za kosu.

»Nećeš dugo«, rekao je čovek na zemlji vezanih ruku.

Prišao sam i udario ga nožem u vrat, prerezao grkljan.

Ostavili smo ga na tom mestu, a ja sam se sagnuo, uzeo lišće, travu, obrisao kamu i predao je Gicetu. Ništa mi Sava i Gice nisu rekli u tom trenutku. Krenuli smo u štab. Gice mi je tada rekao: »Da li znaš koga si ubio?«

»Ne znam.«

»Ubio si komunistu« — rekao je.

Sava je izvestio komandanta Vranješevića da je zadatak izvršen. On je pitao ko je izvršio zadatak.

»Zadatak je izvršio Požarevac«, odgovorio je Sava.

»Ime čoveka kojeg sam zaklao nisam nikada saznao.«

Nije prošlo nedelja dana od prvog ubistva, dovedoše čoveka sa beretkom na glavi, u kratkom štofanom kaputu, u opancima. Uvedoše ga kod komandanta Vranješevića da mu sudi preki sud koji su sačinjavali sudija Maksić, koji je radio istovremeno i kao zapisničar, zatim Gandić i Đoka kapetan. Prisustvujemo ja i Gice. Čuvamo stražu.

Sudija Maksa tereti ovog čoveka da se na groblju u Rgotini sastao sa partizanskim komandantom Borčetom. Pošto je on uporno odbijao da ima bilo kakve veze sa Borčetom, Vranješević je ustao i snažno ga ošamario. Čovek ništa nije rekao. Samo pogleda komandanta, ne progovori.

»Ponovo te pitam, hoćeš li da priznaš da li si se sastajao sa Borčetom« — pitao je Maksa sudija.

»Nisam se sastajao«, reče čovek.

»Suđenje je završeno«, reče Maksa i saopšti presudu: smrtna kazna.

Prilikom saopštenja presude nije rekao ime čoveka kojeg je osudio na smrt.

Podnarednik Spalojko zaveza ruke osuđeniku jednim kanapom. Povedosmo čoveka u potok, na mesto gde sam prethodno već ubio onog mladića iz Bora.

»Gde je onaj mladić što sam ga juče...«, pitam Giceta.

»To se tebe ne tiče, gde je on.«

Od oružja Sava je imao parabelum pištolj, a mi: Ljuba, Gice, Spalojko — mišingevere; svi su imali kame izuzev mene.

Opet Gice izvadi kamu i pruži mi je:

»Žar moram opet ja?«

»Šta čekaš«, reče Spalojko.

Gledamo se — oči u oči. Spalojko mu Dride s leđa, uhvati ga za kosu i povuče mu glavu unazad. Potegao sam kamu a zatim pitam: »Kako ću kamu da obrišem?«

»Kamu da mi vratiš istu kao što sam ti je i dao.«

Dođosmo u štab. Učini mi se da su mi ruke okrvavljene. Pridem vatri i pogledam ruke — krvave.

»Šta gledaš«, pita me Gice — sa satom ubijenog na ruci.

»Ruke su mi...«

»To je samo početak, polako.«

Rekli su mi da o svemu ovome ne smem nikome ništa da pričam.

Gice je imao čin kaplara koji je dobio od Ljube Jovanovića, a Spalojko, koji je u predratnoj vojsci imao čin kaplara, dobio je čin podnarednika.

— Treće ubistvo izvršio sam dva dana posle drugog. U naš štab na Bukovoj glavi došao je komandant sela Rgotina, Zoza, i razgovarao sa komandantom brigade Vranješevićem. Ljuba Koljač i jedan četnik otišli su nekud. Vratili su se tek predveče i doveli jednog čoveka. Ljuba Koljač podneo je raport komandantu Vranješeviću o čoveku koji je pred njim, vezan žicom: omanji rastom, sa retkom kosom koja mu pada na čelo, loše obučen.

»Pokušao da beži«, kaže Ljuba Koljač.

»Što nisi pucao u njega«, pita komandant.

»Mogu da čuju Nemci, ili partizani.«

»Vodite ga u podrum«, naređuje Vranješević.

Ujutro je Vranješević saslušavao ovog čoveka. Pitao ga je da li je bio u Boru i da li se sastao sa nekim čovekom. Nije priznavao, ali je rekao da je prethodnog dana bio u Boru i da je video komandanta sela Zozu. Dva četnika su dovela Zozu. Suočeni su. Zoza je tvrdio kako je video da se ovaj čovek sastao sa Borčetovim drugom. Onda je Vranješević ustao i istukao ovog čoveka. I video sam da mu je potekla krv iz nosa.

Vranješević je rekao ovom čoveku: »Tebi povratka kući nema. Ti ćeš otići gde su i ostali tvoji drugovi.«

Ja sam sa mašingeverom čuvao stražu pored prozora dok je trajalo saslušanje. Četnika koji je bio sa mitraljezom ispred vrata pitao sam šta će biti sa onim čovekom. On je samo povukao šakom preko grla, pokazujući mi na taj način da će ovaj čovek biti zaklan.

Jutro. Čovek moli da ga ne ubijemo. Ima ženu i decu. Unučad. Pridje mu Sava, onako krupan i snažan, sa ogromnim šakama, pritisnu mu glavu uz drvo. Pridjem i ja sa kamom koju mi je Gice dodao. Gicetu se učini da nisam dobro obavio posao, uze kamu i on udari čoveka, zatim baci kamu na zemlju i naredi mi da je obrišem.

Kada sam mu predao kamu, on mi reče:

»E, Požarevac, od danas si ti vođa trojke.«

»Ne verujem u Boga«

— Verujete li u boga — pitam Požarevca.

— Baš dobro što me to pitate. Ne verujem u boga... Na Svetog Nikolu otac me je poslao u crkvu. Zima. Puca drvo i kamen, trebalo je da nosim kolač u crkvu na kraju varoši. Dogovorim se sa svojim susedom, koji slavi istu slavu, da izneverimo boga. Mićo, kažem mu, 'ajdemo u park kod onog spomenika, pa da presečemo slavski kolač.. Otac mi je govorio da moram da postim u sredu i petak, a ako ne postim, pop će da mi iseče jezik. Što da idemo kod njega, majku mu, mi ćemo lepo da presečemo kolač, a pare da stavimo u džep. I tako, isekli smo kolač, pare stavili u džep, a kad smo pošli, ja kažem Mići: »Nemoj, Mićo, da izdaš, nagrabusiću kod kuće!«

»Neću da izdam«, kaže Mića, »nego, nešto smo zaboravili: da upalimo sveće, da malo ogore kao u crkvi.«

Upalismo sveće ispod mosta...

— Je li vas otac kaznio zbog toga što ste lagali?

— Kaznili su me ovi što su me odveli u četnike.

— Ko vas je odveo?

— Otac. On je želeo da ja budem na strani četnika. Zao mi je što nisam ubio oca...

VOĐA CRNE TROJKE

Zakletva

Komandant pozva mene, Giceta, Savu, Spalojka, Bosanca i Ljubu Koljača u štab. Sava mi je pre toga saopštio da ću da primim kamu. Sava i Gice sede do komandanta, koji je govorio kako treba da se borimo protiv komunista, da ih ima sve više i više, da ih treba iskoreniti. A zatim je posle kraćeg govora komandant otvorio fioku. Sava komandova:

»Požarevac, ustani da primiš kamu!«

Stadoh mirno i položih zakletvu.

»Ja, Vojislav Rajčić, zaklinjem se svemoćnim bogom da ću vrhovnom zapovedniku sve vojne sile, kralju Jugoslavije Petru Drugom, svagda i u svim prilikama biti veran, svom dušom odan i poslušan; da ću se za kralja i otadžbinu junački boriti; da vojničku zastavu nigde i nikad neću izneveriti i da ću zapovesti svih pretpostavljenih mi starešina slušati i verno izvršavati. Tako mi bog pomogao!«

»Evo ti ova kama da budeš vođa crne trojke, da se boriš za kralja i otadžbinu, tako ti boga.«

Gledajući me pravo u oči, komandant mi predade kamu.

Napolju su se oko mene okupili četnici, pokazivao sam im svoju kamu, a oni su je upoređivali sa svojim.

U mojoj trojci su sada Ljuba Koljač i Bosanac.

Jesenje podne

Njiva. Jesen. Otac drži plug, a sin vodi krave. Iz šume nečujno izlazi golobradi Požarevac, sa krunom na šajkači, puškom i kamom zadenutom u pojasu.

»Domaćine«, doziva čoveka za plugom.
Staju krave. Otac i sin ne odgovaraju, čekaju naređenje naoružanih ljudi.

»Gde ti je kuća« — pita Požarevac.

»Tu, blizu.«

»Blizu, kažeš. Za pola sata da si doneo hranu za nas trojicu. Jesi li me dobro čuo?«

Čovek ćuti. Sin uplašen pored krava.

»Za pola sata, jesi li razumeo? Ako ne stigneš, sin će ti...«

Razumem, kaže seljak. Ostavlja sina na njivi i žurnim korakom, ne okrećući se, utabanom stazom odlazi u selo, kući.

Trojica ih je. Požarevac sa svojim pratiocima malo dalje od njive, u šumi. Posedaše na drvenu ogradu. Ne prođe mnogo vremena, opominje mladića:

»Nema ti oca?«

»Doći će« — kaže dečak i ustade. »Doći će« — ponovi uplašeno.

I još jednom je dečak rekao: »Doći će moj tata, nemojte.« I više ništa nije rekao. Zatvorene oči na otvorenom nebu.

Stiže otac sa torbom punom hrane.

Trojka nije mogla da čeka. Požarevac uze torbu, a zatim i oca ostavi da zauvek počiva pored sina.

Požarevac, strah i trepet za Timočku krajinu

Komandant Negotinske četničke brigade Hajduković sa dvojicom svojih pratilaca dovede u štab na Bukovu glavu osamnaestogodišnjeg mladića, učenika iz Negotina.

Hajduković je ispitivao ovog mladića, a Vranješević je beležio. Mi smo držali mašingevere na gotovs. Hajduković je tvrdio da se taj mladić s nekim sastajao, da je bio kod neke žene, da je imao tu vezu. Mladić je poricao, onda je Vranješević pokazao na mene: »On je vođa crne trojke, on će da te sredi.« Mladić je odgovorio: »Ja znam da vi koljete, možete i mene da zakoljete, ali ništa nisam kriv.«

Hajduković se obratio Vranješeviću, pita ga šta da radi sa mladićem.

»Pošalji ga u trinaesti bataljon da bude kuvar.«

To je u stvari značilo da mladić mora da bude ubijen.

Pošto sam znao šta to znači, naredio sam Bosancu da ga veže. Dok smo tako išli prema potoku, želeo sam da ovaj mladić pokuša da beži kako bih ga ubio u bekstvu. Teško mi je bilo da i njega zakoljem. On nije pokušao da beži. Plakao je i molio da ga ne ubijemo i nama je tvrdio da ništa nije kriv. Naredio sam mu da stane. Stao je. I dalje je plakao. ... Ja o tome nisam odlučio... nisam sam, zadatak moram da izvršim.

Naredio sam mu da stane iza jednog debelog hrastovog drveta. On je to učinio. Mašingever sam predao Ljubi. Izvukao sam kamu iz kanije. Prišao sam ovom mladiću, pogledao ga u oči... Gledao je i on mene. Ljuba mi je rekao: »Šta čekaš?«

Kad sam se vratio u štab, odelo mi je bilo okrvavljeno. Komandant mi je rekao da nisam baš najbolje naučio zanat, a ostali crnotrojkaši su mi se smejali dok sam prao odelo.

U to vreme u našoj brigadi postojale su tri crne trojke: u jednoj sam bio vođa ja, sa mnom su bili Ljuba Koljač i Bosanac; u drugoj Gice Mali, Sava i Spalajko; u trećoj Slavko iz Rgotine, Dragi i Srđan.

— Da li ste na nekoga i pucali?

— Jednog sam ubio iz puške, sa dva do tri metra, ne znam rastojanje, bila je noć.

— O čemu ste razmišljali posle ubistva?

— Dogodilo mi se da se probudim a u sobi moji pratioci. »O čemu pričate« — pitam ih još bunovan od sna. »Govorimo, kažu mi, o onome što si ga noćas zaklao.« — »Noćas zaklao? Ne sećam se da sam noćas nekoga zaklao.« Nije ni trepnuo, govore oni, mi smo ga držali. »Komandant nas je jutros pohvalio, a tebi je rekao da .mu se javiš.« »Ne sećam se da sam nekog noćas zaklao.« »Pa ako ne veruješ, pogledaj svoju kamu«, kažu mi moji pratioci. Izvučem kamu — ona krvava...

* * *

— Četnički komandanti su nam govorili kako ćemo mi, ako pobede komunisti, morati da jedemo iz istog kazana,

da nosimo svi istovetna odela, da će morati mnogo ljudi da spava u istoj prostoriji i da će spavati gde ko stigne, jedanput sa jednom ženom, zatim s drugom, da se prosto neće znati ko će sa kim da živi. Sve je ovo uticalo na mene, tako da sam ja mogao onako pijan i pod uticajem izjava mojih komandanata bez razmišljanja da zakoljem bilo koga ako mi naredbe pretpostavljeni.

* * *

Četničkištab je Požarevcu davao i pismena naređenja za ubijanje ljudi, komunista. Pošto nije bio pismen, odluku nije ni čitao. Stavio bi je u džep. Podnosilac poruke bi mu saopštio koga treba da likvidira. Požarevac bi onda sa svojom trojkom odlazio na zadatak.

Meštani su često, kad bi izjutra izlazili na polja, zaticali na njivama ili pokraj puta preklane ljude, obično nesahranjene, ili napola zatrpane zemljom i gomilom kamenja.

— Pošto sam završio nekoliko klanja u Salašu, saopšteno mi je da se sa članovima crne trojke hitno javim komandantu korpusa Ljubi Jovanoviću zvanom Patak.

— Stajao sam mirno, Ljuba Jovanović me potapša po ramenu: »Dobar si ti, Požarevac. Kada ovaj rat bude gotov, mi nećemo zaboraviti naše najbolje ljude. A kada zavlada mir, tebi ne gine mesto komandira žandarmerijske stanice u Zaječaru.«

Od mene je zatražio da mu predam kama. Bacio je u ćošak, a onda otvorio fioku svog stola i izvadio jednu novu kama. Dajući mi je, reče: »Ovo je kama sa Ravne gore.« Kama sam odmah prikačio za opasač. Razgledao sam je uz put: drška 10—15 santimetara, sečivo zaoštreno, sa obe strane završavalo se vrhom koji je bio vrlo oštar. Kama je bila ručne zanatske izrade.

Ubistvo Borčeta Milenkovića

Punih pet dana Požarevac je pred sudom u Zaječaru i punom dvoranom, marta 1980, pričao o onome što je učinio. Redala su se imena ubijenih: Borče Milenković, Stanko

Janjić, Milan Delanić, Vojo Radonjić, Vladimir Urošević, Arandel Živanović, Emilija Ilić, Živan Latinkić, Vidoje Jovanović i veliki broj neidentifikovanih lica dovedenih iz Bora, Požarevca, Niša, Vražogrнца i drugih mesta.

— Ispričaj nam kako se dogodilo ubistvo Borčeta Milenkovića — kaže sudija Vladimir Milošević.

— Kada smo došli sa Bukove glave, pozvao nas Ljuba Jovanović. Ja sam se poradovao, mislim biće manje ubistava nego na Bukovoj glavi. Kad sam došao ovamo, video sam da je još gore nego što je bilo na Bukovoj glavi. Kad smo stigli, Kikić je bio u dvorištu, otvorio zatvor i pokazao na druga Borčeta.

— Je l' tebi poznato kad je Borče uhapšen?

— Pa, nešto malo posle mog dolaska. On je uhapšen 1943. godine.

— A kada se dogodilo ubistvo?

— Možda je to bilo jedno tri, četiri dana pošto sam ja došao. Kikić je otvorio zatvor, izveo ga i kaže: »Taj je ranio našeg komandanta.«

— Da li je bio mučen u zatvoru?

— Jeste.

— Da li više od drugih?

— Jeste.

— A zbog čega više od drugih?

— Nisam znao.

— Sad znaš?

— Sad znam.

— Kaži onda...

— On je ranio Ljubu Jovanovića, komandanta.

— Jesi li nešto bliže čuo o tome ranjavanju Ljube Jovanovića?

— Jesam, jesam...

— I šta si saznao? Pošto ti nisi bio tu, nisi bio očevidac, ali si čuo od četnika.

— Čuo sam da je on lično ranio komandanta Ljubu Jovanovića i da je Ljuba Jovanović bio na lečenju u bolnici u Zaječaru.

— U kojoj bolnici?

— To ne mogu da kažem jer ne znam.

— Pa dobro, u Zaječaru su bili Nemci. Je l' se on nije plašio Nemaca?

— Gde se on plašio Nemaca, kad se ljubio sa Nemcima.

— I dalje, o Borčetu?

— E, onda, tamo je bio tučen, na saslušanju, tu je malo učestvovao Gice, Petruca, Čeda Brka, dok je bilo završeno njegovo suđenje. Kad je bilo završeno izveli su ga, u hodniku ga oborili, pozvali me: »Požarevac, kažu, požuri ovamo.« Ja sam ušao unutra. On je bio oboren. Jedni ga držali za ruke... ja mu pritisao glavu i noge. »Vadi kamu, Požarevac.« Ja sam izvadio kamu. »Crtaj mu petokraku, kažu. »Gde da mu nacrtam petokraku?« »Na grudima, kamom.« Rekoh: »Vi znate da sam ja nepismen.« »Bićeš, kažu, ti pismeniji.« Sećam se lepo, to nisam rekao kad su me drugovi islednici ispitivali da je potporučnik Rakić lično olovkom na goljoj koži napisao petokraku.

— A šta si ti zatim uradio?

— Ja sam povukao kamom, počeo sam da drhćem, dohvatio cigaretu duvana, a Rakić kaže: »Natresi ovu ranu.« Ja sam istresao.

— Dalje, šta je bilo dalje?

— To je bilo negde posle podne, kad je trebalo da se ubije, pre toga sam rekao podnaredniku da se nešto ne osećam dobro, išao bih malo da legnem. Onda mi Kikić kaže: Kako si baš sad bolestan, ti znaš da je on ranio našeg komandanta.« Spalojko mi je prišao, izvadio kamu. Onda sam rekao: »Pustite me, idem na zadatak.« Sa mnom su pošli potporučnik, Bosanac i Ljuba. I kada smo stigli na mesto gde smo izvršili ubistvo, naređeno mu je da sedne. Ja sam prišao i zaklao sam ga na isti način kao što sam i ostale. Ljuba, koji je bio sa mnom u trojci, uzeo je čašu, konzervu, šta je bilo ne znam, nabio mi u usta i kaže. »Moraš da piješ krv.« Ja sam odbio, ne mogu. Otvorio mi Raka potporučnik usta, Ljuba nabio konzervu u usta, da l' sam srkao, to ne mogu da se setim. Pustiše me. Odmah sam počeo da povraćam, sav krvav. Kad smo došli u štab, drug Kikić kaže: »U roku dva sata da budeš opran i ako negde gukneš nekom šta je bilo, ti ćeš da otiđeš tamo gde su i ovi otišli.«

— Dobro, da mi odgovoriš na ovo pitanje. O slučajevima o kojima smo do sada razgovarali rekao si uvek: »Dobio sam naređenje, otišao bez pogovora i izvršio.« Je li tako?

— Da.

— Zbog čega je, kad se radilo o Borčetu, trebalo da te neko prisili na to?

— E, evo šta je bilo. Tu u okolini sela bio je mobilisan čovek. Bio je pozvan na mesec dana, a on je ostao više. Imao sam poverenja kod njega. On mi reče: »Da li znaš, Požarevac, koga si ubio?« Rekoh: »Ne znam«... »On je, kaže, malo od onih crvenih.« To mi je rekao pre nego što sam ubio Borčeta.

— Pre nego što si ubio?

— Pre, pre mi je rekao. I stvarno, tad se nisam osećao dobro.

— Je li jedini razlog što si se ustezao i što se nisi osećao dobro to što su te oni prisilili ili postoji možda neki drugi razlog?

— Pa nisam se osećao dobro, bilo mi je teško, da kažem otvoreno.

— Znači, jedini razlog što su te oni u ovom slučaju prisilili pretnjama, bio je što se nisi osećao dobro?

Požarevac je začuťao.

Ubistvo sudije Saveljića

U istražnom zatvoru, januara 1980, Vojislav Rajčić je ispričao:

— Ujutru je krenula sva četnička vojska iz Salaša u Sikole. Išli smo u koloni. Napred su bili četnički komandanti: komandant korpusa Ljuba Jovanović, zatim Drago Vranješević, Đoka kapetan, Maksa sudija i drugi. Izlazili smo iz Salaša. Tada sam video dva čoveka sa revolverima u rukama, vode jednog čoveka. Taj čovek je bio krupan, visok, snažan. Imao je preko trideset godina; imao je lepe crne cipele. Ruke su mu bile vezane napred. Oni su se približavali čelu kolone. Sledilo je naređenje da se kolona zaustavi, seli smo pored puta. Posle petnaest minuta dobio sam naređenje da se javim komandantu Ljubi Jovanoviću. Sa mnom su pošli i članovi moje crne trojke, Ljuba Koljač i Bosanac.

Ne sećam se od koga sam dobio naređenje da likvidiram ovog čoveka, ali je to najverovatnije bio Đoka kapetan, koji je to činio i u ostalim slučajevima.

Sa članovima moje crne trojke poveo sam ovog čoveka van puta. Nismo se mnogo udaljili. Sećam se da su mnogi iz kolone posmatrali šta će se dogoditi.

Dok sam vodio ovog čoveka, pitao je: »De ćeš me«?

Nisam znao čiji je to govor, ali sam znao da taj čovek ne govori srpski. Pomislio sam da je možda Makedonac. Nisam znao da tako govore Crnogorci.

Zaustavili smo se ispod stabala, ja sam hteo da mu skinem sat koji je nosio na ruci. Još dok smo ga vodili, video sam da on na ruci ima prilično veliki i vrlo lep sat. Prišao sam mu i pošto su mu ruke bile vezane napred, stao sam ispred njega. Počeo sam da mu skidam sat s ruke. On je onda iskoristio priliku i snažno me ritnuo nogama u mošnice. Viknuo sam »jao«, čučnuo i uhvatio se za mošnice, jer su bolovi bili vrlo jaki.

Nekoliko trenutaka nisam mogao da se uspravim od bolova. Učinilo mi se da se mnogi koji su posmatrali iz kolone smeju. Nekako sam uspeo da se ispravim. Uspeo sam da mu skinem sat s ruke, i stavio ga u džep.

U međuvremenu Ljuba i Bosanac su vezali ovom čoveku ruke pozadi jer sam im tako naredio. Do nas je dotrčao neko od četnika te mi je pomogao. Svi oni su me požurivali da što pre ovog čoveka likvidiramo. Ja sam i dalje osećao velike bolove u mošnicama a i plašio sam se da mu priđem da me ponovo ne udari, mada su mu ruke bile vezane. Dok su ga oni držali ja sam mu prišao s leđa...

Obrisao sam kamu. Tog čovdka smo ostavili pored puta.

Stigli smo u Sikole. Tamo je bio organizovan doček pravoslavne Nove godine. Osećao sam sve jače bolove u mošnicama. Otišao sam na jedno skrovito mesto iza kuće da vidim kako izgleda ubijeno mesto. Mošnice su mi bile mnogo otekle. Prosto nisam mogao da hodam. Požalio sam se na povredu jednom vojniku, on mi je odgovorio da se ništa ne brinem i da će mi dati burovu vodu; pošto nisam znao o čemu se radi, pomislio sam da je to voda koja se dobija ceđenjem drveta bora. Vojnik je doneo dve tablete i rekao mi da treba da ih rastvorim u vodi. Natopio sam jednu košulju i obloge stavljao na povređeno mesto. Nisam mogao da učestvujem u veselju prilikom dočeka Nove godine.

Vratio sam se u Salaš, stavljao obloge, ali nisam mogao da se izlečim skoro dvadeset dana. Imao sam veliki otok, tako da sam morao da hodam vrlo polako sa raširenim, raskrečenim nogama. Čuo sam da su mnogi u Salašu mislili da sam zaražen kada tako idem.

U Salašu sam saznao da je čovek koga sam ubio bio sudjija u Salašu. Sava i Gice Mali, rekli su mi da je Salaš ostao bez sudije.

— Šta je bilo sa satom koji ste uzeli sudiji Saveljiću?

— Sećam se kao sada tog sata, imao je crne brojke i neka crna slova.

— Kada ste stavili sat na ruku, da li ste tada znali koliko je sati?

— Onaj sat koji počinje brojevima jedan, dva, tri... znam... Onaj sa rečicama malo teže... Sat ovog sudije nosio sam trinčetiri meseca, sve dok nisam dobio batine od četnika. Zbog toga što sam se hvalio kome sam uzeo sat. Sava potkomesar mi je uzeo sat.

Svedok Živojin Milić:

»Znam da je taj Rajčić, koljač četnički, nosio sat ubijenog Jakše Saveljića, sudije Okružnog suda u Salašu. On je likvidiran i taj sat sam video posle tri dana. Naravno, u podrumu, jedared kad smo pili rakiju, nisam smeo da ga pitam, ali kasnije, pod uticajem alkohola, priznao je da je likvidirao Jakšu Saveljića, sudiju i da taj njegov sat nosi na ruci.

Znam da su taj Rajčić i Gica, ta njihova crna trojka, uzimali ljudima dukate i zlato. Podmičivani su da vrše ubistva, a gde su to odneli i šta su radili, to ne znam.«

Sestra Jakše Saveljića, na sudu:

»Moj pokojni brat, Jakša Saveljić, sudija u Ražnju, zaklan je od četnika Draže Mihajlovića 1944. godine. O tome smo dobili obaveštenje iz Salaša, od Mesnog odbora.

Nismo znali ko je ubica. Tragali smo za njim dugo. Ja imam još dva živa brata i sestru, bili su mi tada živi i otac i majka. Mi smo živeli u Ražnju, a moj pokojni brat Jakša

je iz Ražnja bio premešten, upravo, prognan u Salaš, gde je službovao od 1943. godine. Mi smo tragali za ubicom i podnosili smo prijave, ali se dokazalo da ta lica nisu bila ubice i kad sam pročitala u novinama da je pronađen pravi ubica, bila sam šokirana. Jedva sam preživela taj trenutak. Kad sam čula da će biti suđenje ovom zločincu, ja sam poslala predsedniku Suda depešu da me pozove na suđenje. Htela sam da vidim kakav je taj zločinac i da čujem na koji način je ubio mog pokojnog brata.

Kad su u sudnicu uveli Požarevca, nisam mogla da poverujem da je jedan takav gad mogao da ubije mog brata. Moj brat je bio krupan, mlad, fini momak, a njega vidim tako bednog, sitnog. On nije mogao sam da izvrši ubistvo. Moralo je da bude više njih, koji su mu pomagali, naravno. Šta mogu da vam kažem o ovom čoveku? Kad sam čula sve njegove iskaze i njegove zločine, 49 zločina, na koji je način to činio, ja sam se zgranula, jer za takve slučajeve nisam ni čula do danas. Ja sam bila sudija, sudija za prekršaje, i mnoge sam stvari znala i pratila, ali na ovakav slučaj nisam naišla. Da čovek zakolje čoveka i da pije njegovu krv! Da ga peče, da sa apetitom bode kamom u vrat i da preseca grkljan ljudima, da nevine ljude ubija, da ubija decu, mladiće i starije ljude koji ništa nisu krivi! Naši su zakoni suviše blagi...

Neverovatno mi je bilo kad sam čula kako ovaj čovek hladnokrvno izlaže zločine koje je počinio, kako se prema sudijama odnosi, kako odgovara, drsko tako reći. Taj čovek je, za mene, monstrum. On nije ljudsko biće — to je životinja. Njemu bi jedina prava kazna bila da ga čovek stavi na čekrk pa da ga rastrgne. Druga smrt bi bila blaga za njega...«

Svedočenje Miloša Milanovića

»Bio sam partizan 1943. godine, u aprilu mesecu. Partizanska grupa je baš bila u ataru Sikola. Slučaj je hteo da 25. aprila, na Uskrs, dođem do kuće da obiđem porodicu, znajući da je to veliki praznik i da u to vreme nigde nikog nema po ulicama. Pokojni otac mi je rekao da je kod njega, pre nedelju dana, došao u kuću komandant korpusa Ljuba Jovanović, komandant Kraljevske brigade... Smatrao sam

da je kuća blokirana i ostao sam na tavanu. U međuvremenu su svi kerovi u susedstvu zalajali. Majka je izašla da vidi šta je to i počela da plače, proklinje i ja čujem samo da viče: »Otac zaklan, tata zaklan.« Zove u pomoć komšije. Ubrzo su počeli da se okupljaju svi susedi, sigurno je bilo tu 20—30 žena i ljudi koji su kukali, vrištali, naricali. Osmelio sam se i sišao. Otac je bio u pidžami, košulji i gaćama, zaklan. Drži mu se glava samo na dve žile, odvojena od trupa. Sagao sam se, poljubio sam ga i dao zakletvu da ću da ga osvetim. Na žalost, nije mi ni jedan od njih pao u ruke za vreme rata. Posle rata sam pokušao da saznam ikoji su to bili što su ga zaklali. Pričalo se da je to ibio neki Vranješević, Nikola Rus i neki izbeglica, specijalista, stručnjak za klanje. Ime mu nisu znali; nagađalo se, ne znam da l' se zvao Branko, da li Rajko. Tako, neka imena su spominjana. Nisam nikada doznao pravo ime specijaliste... Sada znam.«

Četnici su krili imena ljudi koje ubijaju. I oni sami su se krili iza nadimaka. Tako je Gica dobio nadimak »Mali« zato što je bio mali rastom; Sava »Koljač« — po zanimanju koje je obavljao; »Požarevac« — jer je došao u četnike iz Požarevca; »Spalojko« — po prezimenu hirurga Spalojkovića iz Zaječara, koji je bio specijalista za vađenje krajnika.

»Trećeg dana Uskrsa, 1943. godine — priča Požarevac — bili smo u Sikolu. četnički komandanti, a među njima i Drago Vranješević, počeli su da viču: »Požarevac, ovamo!« Sa mnom su pošli i članovi moje crne trojke. Nekoliko četnika izvelo je jednog starijeg čoveka iz dvorišta, držeći ga za ruke. Taj čovek je imao na sebi vojničke pantalone i vojničku bluzu jugoslovenske vojske, odnosno njegova bluza je bila oficirska. Ne mogu tačno da se setim njegovog lika, ali je bio stariji čovek.

Vranješević je vikao: »'Ajde, šta čekaš.«

Nisam znao šta treba da uradim, jer mi nije palo na pamet da oni hoće da ubiju tog čoveka koji je na sebi imao bluzu oficira jugoslovenske vojske. Kada sam pitao šta treba da radim, Vranješević mi je rekao: »Kolji, valjda nećeš da se slikaš s njim?« Izvadio sam kamu.

Odeću tog čoveka nismo uzeli; onda mi je bilo čudno, a i sada, zašto je taj čovek ubijen, kada je imao bluzu oficira predratne jugoslovenske vojske.«

Ubistvo engleskih pilota

Prema zapisima u Okružnom sudu u Zaječaru Požarevac je ovako pisao istražnom sudiji Radojici Nikoliću kako je ubio dvojicu engleskih pilota:

»U proleće, godine 1944, ne znam u kom mesecu, dok sam se nalazio u štabu korpusa Ljube Jovanovića, u Salašu, jedna grupa četnika dovela je dva engleska pilota. Ne znam iz koje su brigade, pored Dunava ili Timoka, bili ovi četnici.

Pričalo se da su ovi Englezi učestvovali u bombardovanju Rumunije i da je njihov avion pogođen od protivavionske artiljerije ali da nije pao u Rumuniji već u našoj zemlji. Mesto pada приметili su četnici i tako su ih oni zarobili i doveli u štab Ljube Jovanovića.

Svi mi četnici koji smo se tada nalazili u Salašu videli smo njihov dolazak. Ovi engleski piloti bili su mladi ljudi, ispod trideset godina. Na sebi su imali lepe, uredne uniforme, žute boje. Na glavama kape slične boje, u kratkim kožnim kaputima kao sadašnje vindjalkne. Docnije, prilikom saslušavanja, ja sam video nekakve pločice na stolu ispred četničkog sudije Makse. Pričalo se da su te pločice oduzete od ovih engleskih pilota. Na tim pločicama bili su neki brojevi. Ne znam šta su ti brojevi predstavljali i zašto su im te pločice bile potrebne. Oni su dovedeni danju, ali ne znam u koje doba dana.

Ovi engleski piloti zadržani su u Salašu nekoliko dana, ali u Salašu nisu zatvoreni. Posle nekoliko dana, ja sam ih sa još jednom grupom četnika sproveo u Sikole. Sećam se dobro da je u to vreme čitav štab korpusa Ljube Jovanovića prešao u Sikole, gde smo pilote zatvorili u štalu. Neko je od četničkih komandanata naredio da im se skinu uniforme i daju seljačka odela, pa je tako i urađeno.

U to vreme preki sud je neprekidno zasadao u Sikolu. Da bi ovi engleski piloti mogli da budu saslušani, doveden je jedan četnik iz brigade Siniše Pazarca iz Homolja, koji je znao engleski, da bude tumač. Njima je u Sikolu održano suđenje. Osuđeni su na smrt. Pročitana im je smrtna presuda, ali zbog čega su osuđeni -na smrt, nije mi poznato.

Po obavljanju smrtnе presude ova dva engleska pilota su ostala u Sikolu još nekoliko dana, a onda sam ja od

kapetana Đoke i sudije Makse, kao i Gandića, dobio narednje da ih likvidirani.

Ova dva engleska pilota ubio sam odmah blizu Sikole, iznad štaba na jednoj utrini. Prvo sam ubio manjeg, a zatim većeg. Ova ubistva sam izvršio klanjem, kao i ranije. Meni su u tome pomagali Ljuba Koljač i Bosanac. Engleskog pilota nižeg rasta zaklao sam dok je bio u stojećem stavu. Držali su ga Ljuba i Bosanac. Kada su potom doveli onog višeg rasta, mi smo ga naterali da sedne i ja sam onda prišao otpozadi i prerezao sam mu grkljan. I jednom i drugom ruke su bile vezane pozadi. Znam da su oni neprekidno govorili: »ingliš, ingliš« i slično. Oni nisu odmah izdahnuli. Onaj viši rastom duže vreme se koprcalo i trzalo. Kada su izdahnuli, ja sam obrisao kamu i njihovi su leševi ostali na tom mestu. Po povratku u štab, raportirao sam Đoki kapetanu da sam izvršio zadatak. Hajduković mi je potom dao englesku bluzu manjeg engleskog pilota, koju sam nosio i u kojoj sam se slikao.

Na kraju dodajem da su od padobrana ovih engleskih pilota u Salašu šivene košulje za četnike. I ja sam dobio jednu košulju koja je sašivena od engleskog padobrana...

U vezi sa ubistvom ovih Engleza više nemam šta da izjavim.«

Presuda crvenoarmejcima — smrt klanjem

— Optužnica te tereti da si ubio dva vojnika sovjetske armije. Kako je došlo do toga — pita sudija.

— Čuo sam pričanje da su oni pobjegli iz Borskog rudnika. Da su bili doterani na rad u Borski rudnik.

— Na rad kao...

— Kao zarobljenici.

— Kao zarobljenici. Dobro.

— I oni su bili pobjegli iz Borskog rudnika, nji' je povatala seoska straža uz pomoć četnika.

— Samo jedno pitanje. To je isto Sikole? Izvini što pitam.

— Da, da.

— Sikole? Da ne bi nešto pobrk'o, da pomešam i Ruse i Bugare. Trnavac? E, e, tako je. Ne, samo da ne bi ja, da idem redom.

— Priseti se! U Trnavcu je to bilo, pored Timoka.

— Pored Timoka? Čekaj, da l' su oni došli na Bukovu glavu pa sa Bukove glave doterani vamo? Sad to treba da se setim.

— Razmisli malo, seti se.

— To moram da ne bi. . .

— Da te podsetim?

— Znam da su doterani. . .

— Brigada Dragana Vranješevića bila je, kako kažeš, na zadatku u selu Trnavcu, a vi ste bili smešteni u jednom voćnjaku. I jeli ste, čak se sećaš i toga, proju i sir.

— Članovi prekog suda. . .

— Zatim je Gice Mali iz jedne štale doveo jednog čoveka.

— Znam, sad znam. . . Njih je povatala seoska straža i zatvorila ih u neki zatvor.

— U neku štalu, štala je bila. Mi, kad smo došli u Trnavac, došli smo u taj voćnjak. Ja nisam znao da ima nekog tu. Komandant sela je prišao Vranješeviću, pozdravili se i ušli u jednu kuću. U voćnjaku, gde smo bili, videli smo da jedan čovek, čuvar stoji pred zgradom, onom što je bila štala. Tu su bili zatvoreni, tu sam prvi put vid'o kako su njine kape bile. . .

— Kako su izgledale njihove kape?

— Pa, zakopčavale su se na ušima. . .

— A odelo, kakvo im je bilo?

— Vojničko odelo je bilo, al' je bilo već. . .

— Isprljano. . .

— Isprljano je bilo. I Vranješević je tu bio, počeo je saslušanje prvo jednog, pa drugog. Ja ne znam kako su se oni sporazumevali, znam da Vranješević nije znao ruski, znao sam da nijedan od četnika nije znao ruski da govori. Onda, kad je doš'o preki sud, onda je počelo saslušanje. . .

— A ko je prevodio?

— Ne znam.

— Da nisi zaboravio možda? Rekao si da je Hajduković bio prevodilac?

— Stvarno, jeste, bio je tu i Hajduković, bio je i Hajduković, prilično govori nešto ruski.

— I njima je saopštena presuda, je l' tako? Kakva presuda?

— Smrt klanjem.

— A ko im je saopštio?

— Saopštio im Maksa sudija, Đoka kapetan i Hajduković.

— I šta su Rusi rekli kada su čuli presudu? Kako su reagovali?

— Psovali su.

— Psovali? Koga su psovali?

— Psovali su četnike, psovali su sve. Dražu Mihajlovića, Mihajla... sve. Ne mogu ja sad da ponovim, taj njihov jezik ne mogu da ponovim.

— Dobro, dalje.

— I onda Sava Kaplar izveo jednoga iz štale i dao mi da ga vodim uz jedan potok, tu sam ga u tom potoku, pored jedne reke, ubio, zaklao.

— Imaš li u vezi sa tim slučajem još nešto da kažeš?

— Ma imam, čekaj, gde sam drugog ubio. To sad ne mogu da...

— Dobro, jesi li i drugog ubio?

— Jesam, jesam. Ono što jes, jes...

— Jesi li znao njihova imena?

— Jedan se zvao Kosta, Kostja, Kosta, Kosta...

— Drugi? Aleksandar?

— Aleksandar. Tačno, Aleksandar.

— Dobro, nije.

— Ne, ja ću kažem, ono što jeste — jeste, što nije — nije.

Svedok Radomir Radisavljević

»To je bilo 23. novembra 1943. Došao jedan četnik, u stvari njihov kurir, kod moje kuće i uzeo kramp, lopatu i motiku. Dok sam došao do štaba njihovog, rekli su nam da sačekamo da idemo na neki zadatak. Ja nisam znao kakav zadatak, o čemu se radi. Malo kasnije pred štab su izveli jednog crvenoarmejsca, vezanih ruku na leđima i u koloni

jedan po jedan, ta crna trojka napred i mi za njima, došli smo na ovo mesto.

Na ovom mestu, isti taj Požarevac rekao je da klekne ovaj dole, i oborio ga u ležeći stav. Glavu mu zabacio unazad, izvađio kamu, i ovde mu presekao grkljan. Crvenoarmejac je bio sav okrvavljen. Nije ni reč rekao. Mi smo ovde, na ovom mestu iskopali rupu i zatrпали ga. Bio je sneg oko deset santimetara debljine, mesečina. Fino se sve videlo. Na tom mestu, malo dalje, isto tu, posle izvesnog vremena, jednog Rusa zaklali i vezali mu žicu i kamen oko guše i bacili ga u reku Timok.«

Olovka kao nož

U pauzi suđenja, u pratnji milicionera Rajčić izlazi iz sudnice.

Uvode ga u jednu sobu u dnu hodnika. Na stolu nekoliko crnih kafa i flašica sokova. Ispija kafu. Milicioner koji ga čuva nudi mu i svoju. I nju Rajčić ispija.

Neko mu kaže: »Dobro, Požarevac, nas dvojica smo isto godište. Ja sam skoro potpuno sed, a kod tebe samo poneka bela, oko ušiju.«

— Po prirodi je to — spremno odgovara Rajčić. — Ja sam na majku. Imala je 72 godine i tek poneku sedu, baš kao ja sada.

Rajčić ispija još jedan sok. Sa njegove desne i ljeve strane po jedan milicioner. Ne seže im ni do ramena.

Ponovo pitanje:

— A da li si ubijao još na neki način?

Požarevac se upitno zagleda u čoveka kao da traži objašnjenje.

— Mislim, nožem.

— Jesam. Mogao bih da pokažem. — Obraća se milicionerima koji ga čuvaju:

— Mogu li da ustanem i pokažem?

Odobravaju mu. Rajčić opkoračava klupu i staje na sredinu sobe. Traži da mu neko pozajmi olovku. Stavlja je na dlan desne ruke. Prste obavija oko olovke tako da se ne vidi. Ruku spušta niz bedro.

Pita jednog inspektora može li na njemu da demonstrira. Ovaj pristaje.

Požarevac prilazi inspektoru i desnom rukom ga grli. Prebacuje je preko ramena.

— Brale, neće tebi ništa biti — kaže. — Evo, kad bih žrtvu zagrlio, zgrabio bih kamu za dršku i gurnuo je u »bajbu rupu«... To je ovo ovde...

Rajčić prstom pokazuje mesto između ramena i ključne kosti.

Neko zaključuje:

— Znači, žrtva se ne bi ni nadala udarcu?

Požarevac vraća olovku i mirno seda na klupu.

Smrt Grigorija Stojkovića iz Rgotine i njegova dva sina

»Trećeg novembra 1943. oko 18.30 časova čuo sam lajež našeg psa — priča na sudu sin Grigorija Stojkovića. — Podigao sam zavesu na prozoru i video da u naše dvorište upada grupa naoružanih ljudi. Tačno sam od svetla, od sijalice u sobi koja je bleštala u pravcu kapije, primetio da nose oružje na ramenu. Ja sam se naglo okrenuo (moj otac je sedeo za stolom, večerao) i rekao sam: »Tato, ulazi neka grupa naoružanih ljudi u naše dvorište.« Samo što sam izgovorio, neko je već zakucao na vrata i gromkim glasom povikao: »Domaćine, otvaraj. Šta čekaš?« Moj otac je ustao i otvorio vrata. U kuću su upali njih trojica. A po mom, koliko sam ja zaključio, ta je grupa brojala sedam do osam ljudi. To znači, pošto je kuća imala pet prozora, da je na svakom prozoru stajao po jedan naoružan četnik.

Znači da je kuća, faktički, bila blokirana. Kada su njih trojica ušla u kuću, jedan je upitao: »Da li ste vi domaćin Grigorije Stojković?« Moj otac je odgovorio: »Da, ja sam.« »Da li želite da sa vama razgovaramo ovde, pred vašom ženom i ovim dečakom ili 'oćete da idemo u drugo odeljenje?« Moj otac je prošao albanske gudure, cersku bitku, Solunski front, stari ratnik, znao je da to nisu partizani, znao je da su došli po njega i šta ga čeka. Dva moja rođena brata, starija, već su bila u niškom logoru. Rekao je na kraju: »Idemo u drugo odeljenje.« On je pošao, pogledao svoju ženu i mene.

Za mojim ocem su pošla dva četnika, a treći je mene i moju majku grubo gurnuo u ovo odeljenje gde smo bili, gde smo večerali. Za nama je zalupio vrata i držao je bravu. Ja i majka smo seli na krevet usplahireni. A pre toga, zaboravio sam da kažem, kada je moj otac rekao »u drugu sobu«, ja sam počeo suznih očiju da molim: »Braćo, nemojte da ga ubijete, nema ko da nas hlebom hrani.« Moja majka je počela da plače i rekla: »Nemojte, molim vas, ja vas preklinjem, nemojte da ga ubijete, šta ćemo ja i ovo jadno dete. Sinovi su nam već u niškom logoru. Ako njega ubijete, i mi ćemo da pomremo.«

Kad smo seli na krevet, drhtao sam kao prut. To je bila najduža noć u mom životu. To nije za mene bila noć, to je za mene bila večnost i sećaću je se do groba. Nakon dva minuta, ili tri, čuli smo žučan razgovor u susednom odeljenju, pošto je to bila stara kuća kovanica, punjena blatom. I onda smo čuli krkljanje. Majka me je stegla za ruku i rekla: »Sinko, zaklaše ga.« Ja sam u tom momentu skočio sa kreveta u nameri da pođem ka vratima. Ali majka me je povukla za ruku i rekla: »Sedi, sinko, i nas će da pokolju.« Prošlo je možda minut posle tog krkljanja i neko je iz hodnika doviknuo: »Da se niste makli do zore, inače ćemo i vas da počistimo.« Čuli smo bat cokula niz stepenice i nismo se makli s kreveta sve do zore, dok nije svanulo. Kada je svanulo, ja i majka smo izašli, otišli u susedno odeljenje i imali šta da vidimo. Moj otac je ležao vezanih ruku, glava mu je bila odrubljena, držala se samo na vratnim žilama, lokva krvi je bila oko dva metra.

Moja majka je počela da kuka strašnim glasom, čini mi se, srce mi se paralo od bola i tuge. I tako celog života. A to sve od ruku Vojislava Rajčica.

Znao sam da su mi braća na robiji, a znam da sam ja, dečko od 15 godina, nemoćan, kako ću za mene i za moju majku da zaradim parče hleba. Počeo sam da plaćem zajedno sa majkom. Tu su se sakupile naše komšije, pitali šta je to, kakva je tu kuknjava. Mi smo rekli da nam je otac zaklan. Ljudi su počeli da nas sažaljevaju, em siromašno stanje, em moja braća u logoru, em zaklan domaćin kuće. Pod vrlo teškim okolnostima i siromašno sahranili smo mog oca 4. ili 5. novembra 1943. godine.

Nakon 24 časa, 6. novembra, u ranu zoru, bugarska kaznena ekspedicija streljala je moja dva brata, starijeg Slavka (24), i srednjeg Marka (20). Streljali su ih u jednom danu i sahranili smo ih 8. novembra u jedan grob.«

Požarevac je izveden na mesto zločina, u selo Sikole, Salaš, Rgotinu (uz Timok), na Bukovu glavu i druga mesta. Sa neverovatnom preciznošću je opisivao gde je i kada žrtve ubijao.

Kada je posle 37 godina doveden u Rgotinu pred kuću domaćina Grigorija Stojkovića, odmah je rekao: »Ova kuća nije postojala u ono vreme. Mora da je kasnije podignuta. Ni ove ograde nije bilo.«

U istrazi, a i docnije na sudu, Požarevac je ponekad reč klanje zamenjivao rečima »izvršio delo«.

Bol majke Milanke

Na poziv predsedavajućeg Okružnog suda ulazi seda starica. Naočare drži u ruci. Teško se kreće. Prilazi mestu za svedoke.

Na pitanje sudije jedva čujno odgovara. Nekima je poznata njena tragedija. Požarevac nezainteresovano posmatra staricu.

Kada je žena stala na mesto za svedoke, sudija je pita: »Vi ste Milanka Tomić?« Umesto odgovora, starica potvrđuje glavom. Nije joj prijatno što se nalazi u sudnici. Ne bi htela da se seća onog što je nekad bilo. Njena dva sina, Veljko i Borivoje, dečaci od 16 i 17 godina, ubijeni su pred njenim očima.

»Bila su to dobra deca... ispite su prošla... sve odlično... Od mene četnici tražili dukate... ja im dala... i opet deca zaklana...«

Sudija prekida tišinu:

— Milanka, imate li još šta da kažete?

Odgovor je ponovo izostao.

Sudija se obraća Požarevcu:

— Rajčiću, šta imaš da izjaviš povodom ovog slučaja?

— To je ono što sam pričao da sam radio pod alko-

holom, kad su četnici meni sutradan prebacivali da sam nekoga ubio.

— Šta hoćeš time da kažeš?

— Neću da kažem ništa — odgovara Rajčić.

— Jesi li ti ubio Vlajka Tomića?

— Da, da. Tada sam bio u pijanom stanju i ne mogu tačno da se setim. Sutradan mi kažu četnici da sam ja izvršio delo.

Sudija želi precizan odgovor.

— Je li tačno da si ga ubio ili nisi?

— Pa... ja sam bio u pijanom stanju.

Bezimene žrtve

Istražnom sudiji Okružnog suda u Zaječaru Radojici Nikoliću, Vojislav Rajčić je ispričao o ljudima kojima nikada nije saznao imena.

»Krenuli smo sa Bukove glave prema selu Rgotina. Zaustavili smo se ispred sela, tamo gde je bila izgrađena osmatraonica: četiri grede pobijene u zemlju, odozgo prikucane daske. Na osmatračnicu se penjalo jedno lice, osmatralo okolinu i o svemu obavestavalo drugo lice koje je prenosilo vesti seljacima o iznenadnom nailasku Nernaca ili nepoznatih ljudi...

Zaustavili smo se kod te osmatračnice. Sećam se, komandant Drago Vranješević gledao je neke spiskove, a zatim je poslao Spalojka, Giceta i Savu u selo.

Ubrzo su se oni vratili iz sela i doveli jednog čoveka, starog otprilike 30 do 35 godina, u seljačkom odelu. Čim su ga doveli krenuli smo prema Bukovoj glavi. Dok smo išli, Drago Vranješević mi je rekao da ovog čoveka likvidiram. Naređenje je čuo i ovaj čovek i odmah je počeo da nas psuje: »Majku vam koljačku.« Nisam siguran, ali mislim da je Ljuba Koljač dohvatio nečiju kapu i stavio ovom čoveku u usta da ne viče, a Sava se obratio meni: »Šta čekaš, majku ti božiju.«

Ovog čoveka su čvrsto držali članovi moje crne trojke: Ljuba Koljač, Bosanac i Sava. Bio je vezan, neko ga je uhvatio za kosu i povukao mu glavu unazad. Ja sam mu prišao na isti način kao i ranije ostalima...

Njegov leš ostao je na putu. Njegovo ime nikada nisam saznao. Dok smo išli prema Bukovoj glavi, komandant Vranješević mi je rekao da se sutra javim na raport. Znao sam da ovo ne sluti na dobro.

— Ti slabo radiš tvoj posao... Možeš li bolje?

— Moći ću, gospodine potporučniče, odgovorio sam.

»Jednog dana, u jesen, godine 1943, ne sećam se da li je bio septembar ili Oktobar, ali znam da je to bilo posle proslave rođendana kralja Petra Drugog, dovedeno je u našu brigadu jedno lice. To je bio jedan mladić koji nije imao više od sedamnaest godina. Ne znam odakle je doveden. Uostalom, običaj je bio da u našoj brigadi, a docnije u korpusu, četnici komandanti govore da je dovedeno lice iz jednog mesta, a ono je u stvari iz sasvim drugog mesta. I na taj način oni su hteli da sakriju ono što rade. Taj mladić je zadržan u našoj brigadi dan ili dva. Njega je saslušavao Vranješević. Ne sećam se da li je u to vreme na Bukovoj glavi bio i preki sud i da li je od prekog suda saslušan. Govorilo se da je taj mladić brat nekog partizana koga su četnici uhvatili kada je ranjen četnički komandant korpusa Ljuba Jovanović. Taj partizan je spaljen. Ja nisam prisustvo-vao od početka do kraja tom spaljivanju. Naišao sam kada je sve bilo gotovo, odnosno ja sam bio samo na početku kada je vatra naložena ispod tog partizana koji je bio obešen za noge. Sećam se da u vatri nije bilo plamena već dima i da ga je dim prosto gušio. Ubrzo sam otišao, te ne znam šta je bilo dalje...«

»Početkom zime, godine 1943. ili krajem jeseni te iste godine, ne sećam se tačno meseca, doveden je jedan železničar. On je imao na sebi železničke pantalone i čini mi se neki šinjel. Imao je železničarsku kapu na glavi. Za njega su rekli da je špekulant i crnoberzijanac. U štabu je zadržan jednu noć i dan, u podrumu.

Imao je kod sebe džepni sat »lonžin«, taj sat mu je uzeo Spalojko, a zatim je sat predao komandantu Vranješeviću, a za sebe je zadržao šinjel. Ime ovog železničara ne znam.

Njega smo likvidirali u jednom potoku iza štaba.«

»Krajem jula ili početkom avgusta 1944. godine u četnički logor u Sikolu dovedena je veća grupa Rgočana za koje je rečeno da su komunisti. Četnički preki sud je šestoricu

osudio na smrt. U toj grupi bila je i jedna žena koju su zvali Amerikanka, i njen muž Amerikanac. Tu je bio i jedan mladić.

U to vreme u logoru bio je Čeda Čolić. Pre nego što smo izvršili presudu i likvidirali ovo šestoro Rgoćana, ubijen je Čeda Čolić. Njega je ubio Aber. Čeda Čolić je bio toliko isprebijan da nije mogao da hoda, pa su ga natovarili na kola i odvezli, a Aber ga je ubio kamom.

Ovde hoću da kažem da je Čeda Čolić bio prosto izmrcvaren. Možda sam ga i ja tukao, ali se ne sećam.

Ja se ne sećam da li smo ovih šestoro Rgoćana koji su osuđeni na smrt tukli. Znam da smo tukli neke, ali ne znam tačno koje. Tukli smo ih motkama, konopcima, na svaki način.

Od ovih šestoro osuđenih na smrt, ja sam ubio dvojicu. Odveli smo ih na Deli Jovan, do jedne rudarske šahte. Sa mnom su bili Aber, Gice, još nekoliko koljača; čini mi se da su tu bili Spaljko, Čeda Brkić i neki drugi.

Znam da je Aber ubio uvaženu Amerikanku, ja sam ubio njenog muža Amerikanca i to tako što sam mu rekao da sedne na zemlju, pa sam ga onda udario nožem po vratu i prezeao grkljan. Tako sam likvidirao još jednog iz ove grupe. Ne znam ko je likvidirao ostalu trojicu. Kada smo izvršili ova ubistva, povukli smo se i zapalili cigaretu da se smirimo, a ostali četnici su prišli i pobacali ubijene u šahtu.

Prilikom likvidiranja ostale trojice, znam da je jedan počeo da beži. Gice i Aber su potrčali za tim čovekom, stigli ga i likvidirali.

Ovo mesto je prilično daleko od logora i nisam siguran da bih ga pronašao.«

»Sećam se, nailazili su partizani, a mi smo se povlačili sa Bukove glave, odstupali prema selu Donja Bela Reka, odatle prema Krivelju. Dok smo se povlačili, dobijao sam naređenja. Jednog mladića su uhvatili u Donjoj Beloj Reci kao partizana. Mlad čovek, mlađi od mene, bedno obučen. Zalutao. Pretresao sam ga i našao: sapun, četkicu za zube, i mašinicu za brijanje. Stvari sam uzeo, a njega — kao i ostale — zaklao i ostavio pored puta. Nastavio sam put sa kolonom.

Stigli smo u selo Krivelj. Neki četnici, koji nisu bili iz naše jedinice, udarali su jednog čoveka noževima, kamama.

Bilo ih je osmorica. Govorilo se da je partizan. Čini mi se da je imao kačket i petokraku na kačketu. Dok su ga udarali kamama, posmatrali smo ja i Sava. U jednom trenutku Sava reče: »Šta gledaš, kolji to, vidiš da oni ne urneju.«

»U selu Vražogrnju bio je u nečijoj kući zatvoren jedan mladić, crnomanjast, sa grguravom kosom. Aber, ja i još jedan četnik, zvani Čaruga, dobili smo zadatak od poručnika Hajdukovića da ga likvidiramo. Da bismo meštanima zavarali trag, mi smo ovog mladića povelili prema selu Trnavac, pored samog Timoka. I kada smo hteli da ga likvidiramo, ja sam na njivi video jednog starca i još dva-tri deteta, obrađivali su zemlju. Prišao sam starcu i rekao: »Pomoz' bog, starino«... Starac je skinuo kapu. Ništa nije rekao. Zatražio sam mu šibicu da pripalim cigaretu. Nije imao šibicu, ali nam je vatru dao, ukresao je kresivom — parčetom čelika o kamen belutak koji daje varnice i zapali trud.

Starcu smo naredili da sa decom ode kući, da se ne zadržava u polju. Krenuo je sa decom prema selu. Mladić je čekao, vezan, pored Timoka... Aber i ja smo ga držali za ruke i glavu, dok je Čaruga radio kamom. Telo mladića smo bacili u Timok.«

»Godine 1944. likvidirao sam u Salašu, u zabranu, jednog mladića iz Negotina. Dovedli su ga Hajdukovićeви vojnici, njih trojica, u ranim jutarnjim časovima. Video sam odmah da se radi o nekom radniku jer je na sebi imao radničko odelo zamazano uljem. Bio je niskog rasta, ali prilično razvijen. Iz štaba su izašla tri četnika, koja su dovela ovog mladića. Oni su se obratili rečima: »Gde si, Požarevac, imaćeš posla.« Tu su me oni počastili i popili smo zajednički pola litra rakije. Kasnije, Maksa je upitao Đoku kapetana da li mogu da počnu da rade. I Đoka je rekao da može i ovog čoveka su odveli u štab.

Ja sam pitao: »Ko je ovaj čovek?« Na ovo mi je Sava odgovorio da je on komunista. Ja sam Savi rekao: »Kakav komunista, pogledaj kakav je!« Na ovo mi je Sava odgovorio: »Njegova je glava puna ideja marksizma i lenjinizma.«

Pošto smo stajali ispred vrata čuli smo da je Đoka pitao s kim se sastajao na železničkoj stanici u Negotinu. On je odgovorio da mu to nije poznato.

Dva puta su ga izvodili i vraćali unutra. Poslednji put kad su ga pozvali pročitali su smrtnu presudu i vratili ga u podrum.

Otišao sam na spavanje. Mislio sam da će neko drugi da ode na zadatak: Aber, Gice Mali, Spalojko ili neko drugi.

Pozvao me je Sava: »Požarevac, brzo u štab.«

U štabu sam zatekao članove prekog suda. Tom prilikom mi je Đoka rekao: »Požarevac, ovog mazala vodi gde si vodio i ostale.«

Komad platna

— Kako su se ponašali ljudi koje ste vodili na klanje — pitam Požarevca.

— Znam da su mnogi, dok smo ih vodili u šumu, plakali, zbog toga smo im vezivali usta. Dogadalo se da se marama odeže i oni zapomažu, viču. Zbog toga sam dobio prekor u štabu.

Jedne noći probudio me Sava kaplar da sa javim komandantu Ljubi. Došao sam sa sanjivim Bosancem i Ljubom Koljačem. U štabu su mi rekli da treba da likvidiram jednog naučnika, ne uči dobro decu, ne uči ih kao što treba da uči ravnogorce. Rekao sam da sam spreman. Komandant korpusa Ljuba Jovanović me zadržao i ponudio rakijom. Sa svojom crnom trojkom izveo sam naučnika iz podruma — bio je lepo obučen, crnomanjast, star oko 30 godina. Povelili smo ga u jedan zabran. Komadom platna zatvorili smo mu usta. Taj komad platna vezan je pozadi, a sprema je išao preko usta, tako da nije mogao da viče. U štabu je napravljen jedan komad platna koji se stavlja lako na glavu, tako da oni nisu mogli sami da ga skinu, ni trzanjem glave. Ruke su im bile vezane. Taj komad platna bio je dužine jedan metar, a širine 15—20 santimetara.

— Jeste li nekad zaklali jagnje, prase, tele?

— Ja sam prasiće klao... kravu nisam — to je bilo skupo za mene.

— A jeste li, možda, znali da prilikom klanja i životinje plaču? Tako bar pričaju ljudi za ovcu, tele, kozu...

— To za kozu, ovcu, tele... nisam znao. Ja sam imao kera, lep, šaren, ništa lepše od njega. Našao sam ga u blizini kuće na putu. Vidim, neće da beži. Pridem mu, a on ranjen u zadnju nogu. Išao bi za mnom ali vidim ne može, vuče nogu. Ponesem ga kući, donesem zavoje i počnem da ga previjam. U štali je spavao, donosio sam mu iz kuće sir, kajmak, mleko, žena odvajala za njega. Hranio sam ga, recimo, kao bolesnika! Onda sam čuo da je lovcima iz Kraljeva nestao ker. Kažem Ratomiru Đuričiću, predsedniku lovačkog društva da je kod mene ker, onaj što ga traže.

Dođe čovek i kako otvori štalu, ker skoči. Prepoznao je gazdu. Taj čovek se meni obrati, sećam se, kao danas: »Fala ti, družo, njega više volim nego celo imanje.« A onda mi dade jedan paket: kupio mi novu košulju, kao nagradu što sam mu izlečio i sačuvao kera.

»Požarevac, nisi mi vratio kusur«

— Da li ste nekoga pustili da pobegne — pitam Požarevca. — Bili ste u prilici, kako kažete, izvršavali ste naređenja, a kada ste ostali sami s nekim koga ste povelili da...

— Jesam — kaže Požarevac, seća se, ne sapliće reči, priča tečno. — Povedem jednog mladića iz sela u potok. Udaljili smo se od seoskih kuća. On, mlađi od mene, ide napred, a ja za njim, naoružan. Imaš li para kod sebe, pitam ga. Imam, kaže mladić i uhvati se za džep. Izvadi novčanik. Onako u mraku otvorim, pun para. Stavim notes u svoj džep i kažem: sačekaj me ovde kod stene. Znam da ne sme da pobegne. Vratim se u selo, u kafanu, i tu se malo zadržim pored rakije. Lakše ću da ga likvidiram. Pijem, ali ga ne zaboravljam. Nema se više vremena. Živ čovek ne može dugo da čeka. Dođem do stene, njega nema. Pobegao.

Pošto je kolona bila u pokretu, ja nisam mogao da ga tražim, požurio sam da stignem kolonu. Čim sam se priključio koloni, Vranješević me je pitao šta je bilo sa onim čovekom, a ja sam rekao »gotovo je«. Tako sam ga prevario, jer je on pomislio da sam ovog čoveka ubio. On je pitao: »Gde je njegovo odelo?«... Odgovorio sam: »Evo, kod mene

je«... On se uopšte nije okrenuo da proverio da li zaista nosim odelo ovog čoveka. Da me je tada proverio uhvatio bi me u laži i ja bih bio ubijen. Moja je sreća bila to što smo nas dvojica bili sami, a da su bili i ostali članovi moje crne trojke, ovo se sigurno ne bi ovako desilo.

Taj isti čovek na suočenju mi je rekao: »Požarevac, nisi mi vratio kusur od onih para!« Umesto da mi bude zahvalan što je ostao živ.

Pitam ga zašto su baš njega uzimali da obavlja ove poslove.

— Da koljem? Evo, ne znam. Kada sam ubio samo dvojicu imao sam prilike da pobegnem, ali jedan pobegao i uhvatili ga u selu Metovnici. Dovedi ga četnici na Bukovu glavu i ubili pred celim strojem. I komandant Vranješević govori na zboru:

»Ko ovako misli, ovde će da završi.«

Pismo iz Pariza

Službi Državne bezbednosti u Zaječaru stiglo je pismo iz Pariza, od Jelene Velimirović, čijeg su muža četnici ubili. Pismo glasi:

»Dragi isledniče, ja sam Francuskinja i živim u Francuskoj. Godine 1938. udala sam se za Jugoslovena Ljubomira Velimirovića i sve do završetka rata živela sam u selu Baničino. Pošto u Francuskoj čitam jugoslovenske novine, pratila sam pisanje o četniku Rajčiću. Još uvek sam uzbuđena i to me je nateralo da vam ovo pismo napišem, da vam se izjadam, ispričam moje muke, koje sam doživela u selu Baničini, gde smo živeli, ja i moj muž Ljubomir, sa dvoje dece. Moj muž je radio u opštini kao sekretar, ili pisar. Jednog dana, baš tačno u nedelju, 19. septembra 1943. godine, četnici su zalupali na naša vrata i odveli mog muža. Deca i ja smo ostali kod kuće, u strahu, jedva smo dočekali da svane dan.

U ponedeljak, 20. septembra, komšije i seljaci su našli moga muža Ljubomira u šumi, dva kilometra od kuće. Bio je zaklan: grlo presečeno, oba uva odsečena, srce izvađeno, a na leđima imao je 13 do 15 rana od uboda noža. Mislila sam: možda je taj zlikovac zaklao i onako nagrdio moga

muža. Napominjem, mi smo živeli u okolini gde je taj zlikovac harao. A i dobro sam poznavala njegove čupave starešine, Lazarevića, Vranješevića i Ljubu Jovanovića, pa vas molim, dragi isledniče, da i ja, posle 35 godina saznam ko je ubica mog muža. Jugoslovenske vlasti su mi izdale pismenu potvrdu da je moj muž pao kao žrtva fašističkog terora, zaklan od četnika. Dobila sam muževljevu penziju, koju primam redovno...«

Četrdeset i devet ubistava

Optužnica i sud su prihvatili 49 ubistava.

A bilo ih je više. Za sud nisu mogla biti obrazložena, dokazana.

— Da li si još koga ubio — pita islednik.

— Jesam, odgovara Rajčić.

— Objasni.

Požarevac zastaje malo, kao da želi nečeg da se priseti.

— Mene je često komandant korpusa Ljuba Jovanović Patak pozivao k sebi, pokazivao na tanjir na stolu i naređivao da jedem. Tamo je bilo dosta sitno seckanog luka, dobro zasoljenog. Teško je bilo gutati. Luk ljut a presoljen. Ali, jesti sam morao, tanjir isprazniti.

— Šta se dalje zbivalo?

— Kad bih sve pojeo, ubi žed. Patak bi mi tada doturao flašu rakije. Obično sam je ispraznio. E, onda mi je dovodio osuđene na likvidaciju. Ubijao sam i tada. Koga i koliko, ne znam. Jednostavno, ne sećam se, bio sam pijan. Tek, tek nekako kao kroz maglu.

— Ipak se sećaš?

— Sećam se da sam u selu Rgotina, otišao u kuću jednog starca. Bio sam pod alkoholom. Kažu da sam ga ja ubio. Ja, onako pijan, možda jesam — možda nisam. Meštani su mi pričali da sam ga izveo iz jedne u drugu sobu i tu zaklao... Možda jesam, možda nisam... Ja sam često pijan klao ljude. Tada bih zaklao svakoga na koga mi pokažu. Nisam mogao da kontrolišem sebe. Dobio sam batine od mojih zato što sam u pijanom stanju pričao kako mi koljemo i koga smo sve likvidirali. Presavili su me dva puta na panj... jedan bi

mi seo na noge, a drugi na grudi... Prvi put sam dobio 27, a drugi put 17 udaraca motkom, debelom kao ova moja ruka.

Zavrnu rukave zatvoreničkog odela: ruke ne baš tako snažne ni jake za veliki teret.

— Šta biste vi uradili sa čovekom koji ima toliko smrti na duši — pitam Požarevca.

— Pravo da ti kažem — ništa! Oni koji su išli dobrovoljno, koji su se grabili, ja bih sa njima lako, ovako kao što sam ja osuđen na smrt. Tako i za njih. A one koji su išli pod okolnostima kao što sam ja išao, pod pritiskom Kiceta, pa Rajka Petruce, Maruca, Kikića, to je drugo — mirno odgovara Požarevac. — Mislim da je Kikić i danas živ, on je iz Zaječara, ili Negotina, ne znam odakle je. Ne znam ništa o njemu, ne znam da li mu je suđeno. Hteo bih samo da ga pitam — kaže Požarevac i pokazuje ožiljak na vratu — da ga pitam za ovaj moj ožiljak na vratu od njegove kame — kada me je naterao da ubijem.

— Ipak, kakvu odluku suda očekujete?

— Samo očekujem smrt. To iskreno govorim.

IZA CRNE ZAVESE

Požarevac menja uniformu

Šestog septembra 1944. godine korpus Ljube Jovanovića Patka bio je u okolini Salaša. Tada je došla naredba da se četnici pripreme za povlačenje. Od Bukove glave, četnici odstupaju preko Bošnjana, Kruševca i izlaze na Ravnu goru. Sa Ravne gore spuštaju se prema Drini i prelaze u Bosnu. Vojislava Rajčica zarobljavaju u selu Kožuh, u Bosni.

— Sa četničkim komandantima izgubih vezu. Daleko smo bili od Krajine, čak u Bosni. Mislim da nas je zarobila Pedeset i prva divizija. Zdravi pobegoše, a mi bolesni ostarosmo. Postrojiše nas nekoliko zarobljenika, izvadiše nam zatvarače iz pušaka i jedan komesar reče: »Ko može da ostane sa nama, neka ostane...« Bili smo iscrpljeni. Tu nas ispraše od vašaka. Dobili smo hranu. Obrijaše nas i podišaše. A zatim nas odvedoše u Sarajevo. Dovedoše nas u jednu veliku zgradu, valjda je to bio partizanski štab, i tu nam

saopštiše da je sve oslobođeno. I pitaše nas, redom, za koji pravac da nam pišu objave, da idemo kući... I, negde vozom, negde kamionima, malo pešice i dođosmo u Beograd. Na železničkoj stanici, u gužvi, tumaram i nađem neke moje iz Požarevca. Pitaju me oni odakle idem, ja ne pričam da sam bio u četnicima, kažem im: »Bio sam u partizanima pa sam otpušten kao bolestan.« Platiše mi oni voznu kartu do Požarevca.

Dođosmo u Požarevac. Odem pravo u partizansku kasarnu. Kažem stražaru da moram da se prijavim. Dođe dežurni, gleda onu objavu, gleda i kaže: »Vodi ga tamo, u četu.« Tamo sve dezerteri... Hrana dobra i spavanje. Neko u seljačkom odelu, opanci, cipele, sve šareno bilo. Zanimanje, po vojnički. Ostadoh 20 dana. Dođe onda jedan drug iz štaba, iz Požarevca, sa tri zvezdice, znači kapetan. Osmotri nas i prstom izdvaja. Odabra nas trideset trojicu. Pred magacinom primamo stražu — puške. »Idite u Smederevo da čuvate ratne zarobljenike« — saopšti kapetan.

U Smederevu nas primi komandant Luka Martinović. »Drugovi, kaže, večeras ćete ovde da spavate a sutra ćemo da vas rasporedimo i upoznamo kako treba da se čuvaju ratni zarobljenici.«

Kasarna, zarobljenici, Nemci i Italijani, više Nemaca. Prvo upozorenje: da neko od zarobljenika ne prepliva Dunav i ne pobegne.

I jedan za drugim, dajemo podatke o sebi.

— Sta si po činu? — pita komesar.

— Stariji vodnik.

— Gde ti je čin?

— Eno ga tamo, u torbi. Ja to i ne nosim.

— Prišij taj čin.

— Prišiću, družo komesare, ima vremena.

— Prišij odmah — kaže komesar i piše.

Rekao sam da sam bio u štabu Prve armije, u Trećoj diviziji, koja je bila u Bosni.

Na rukave sam prišio čin starijeg partizanskog vodnika, tri zvezdice, koje sam našao u Požarevcu. U kasarni, kad sam došao iz Bosne, dok smo se obučavali za čuvanje zarobljenika.

I tako sam obavljao dužnost starijeg vodnika. Sa ratnim zarobljenicima nisam razgovarao; kad bi nešto zahtevali, ja bih im doveo tumača.

— Da li ste se plašili da će vas otkriti — pitam.

— Jesam, ono što jest-jest. To mi je stalno bilo u glavi, ali sam imao sreće da nikog nije bilo iz Požarevca... Uplašio sam se kada sam sprovodio zarobljenika na rad u Kostolac, da me neko u Požarevcu ne prepozna... Kući sam odlazio u uniformi starijeg vodnika.

— Kako ste odlazili kući u partizanskoj uniformi kada ste pre toga dolazili u ljotićeovskoj?

— S ljudima u selu se nisam viđao, nigde nisam odlazio. Ni u kafanu. Majka me jednom pitala kako sam sada vodnik. Pa, znaš da sam oteran u Borski rudnik, a odatle sam pobegao u partizane, odgovorio sam.

— Koliko dugo ste ostali sa činom starijeg vodnika?

— Godinu i po dana. Ali, kada smo čistili teren od ljotićeovaca, u okolini Smedereva, sunce mu — Pedeset prva divizija dođe u Smederevo. Tada mi je bilo najteže. Sretnem vodnika koji me je lično zarobio kao četnika. I on mi kaže: »Ti si dobro stigao do čina.« »Ja sam imao čin, stekao sam ga u partizanima, pričam mu, nisam mogao da ostanem u Bosni, bio sam tifusar...«

Pozdravi se vodnik sa mnom i ode. ..

Dok sam bio »stariji vodnik« oženio sam se u Smederevu, Radoslavkom. Moj komandir se oženio njenom drugaricom. Upoznali smo se na korzu. Tamo su bili i neki mornari na Dunavu, ona se uhvatila s njima, pa me zarazi, bog te tvoj. Tada sam imao 23 godine. Posle devet meseci smo se razveli. Majka, kad je saznala za njenu bolest, isterala je iz kuće.

Ta žena me upropastila, i bolnica. Na otpusnoj listi dopišem još deset dana bolovanja da bih mogao da idem kući. Prođe bolovanje i ja se vratim u Smederevo. Kad tamo, u kasarni, komesar mi traži otpusnu listu, pa gleda, gleda i kaže: »Lista je prepravljena, ne slaže se olovka.«

— A kako ste prepravili listu kad ste bili nepismeni?

— Zamolio čoveka u bolnici koji je ležao do mene da mi prepravi dokumenta. Nagovorio ga. Objasnio mu da u mene neće da sumnjaju, jer sam nepismen.

»Otpusna lista je prepravljena, kaže komesar... ti sve-
tu nedelju.«

»Otkud znam, kažem, ja sam nepismen.«

»U zatvor — kaže on. — Ima da znaš.«

Jedan dan, drugi, treći, pozvaše me u kancelariju. Tu neki ljudi iz Požarevca. Pričaju da sam bio u Ijotićevcima i tukao Salčeta Todorovića. Nema se kud, ja kažem: »Dragan ga je tukao, a ja sam gledao.«

»Umro od batina«, kažu ljudi iz Požarevca.

»Ne znam da je umro od batina, ali znam da je bio bolesnik na plućima...«

Komesar samo otvara neke kovertе. Čita i gleda u mene. Pita me gde sam stekao čin starijeg vodnika. Ja sve priznam: za lažni čin, za odavanje nekih komunista, za smrt Salčeta Todorovića. Pošalju me na sud. Sudio mi Vojni sud u Kragujevcu. Na sudu su bili svedoci iz Požarevca, videli su me u Ijotićeveskom odelu. Šta da radim, priznam za ono što me terete. Osudiše me na dvadeset godina strogog zatvora i pet godina bez građanskih prava. Posle deset dana prebaeiše me u zatvor, u Sremsku Mitrovicu.. .

Zatvor u Sremskoj Mitrovici

Vojislav Rajčić Požarevac otišao je na izdržavanje kazne i tako mu se zameo trag.

— Radim na ciglani. Čuva nas milicija na konjima. Ja pravim sitan crep, učim na presi i neprestano gledam u konje. Izvode jednu kobilu i vezuju je da se pari. Upravnik, rodом nз Sokobanje, više na osuđenika zašto izvodi pastuva, a kobili, da izvinite, nije vezao rep. Ja se umešam: »Gospodine komandir, on će da upropasti pastuva, nemojte da ga puštate. Ne pušta se tako kobila, može da ubije pastuva, da ga iskilavi.«

»Vodi tu džukelu tamo, kod konja« — kaže jedan od prisutnih za mene.

Upravnik me podržava... Uzmем krpу, konopac, vežem kobili zadnje noge za okovratnik da ne može da baci čifte i kažem da puste pastuva. Oni svi gledaju. I izvršavaju moje zahteve. Srodiše se pastuv i kobila.

»Vidite kako se to radi, kažem konjičkoj miliciji, nije pastuv sto banki, to je polukrvna rasa. Više on vredi nego ja ovde u zatvoru...«

Vratim se na svoje radno mesto. Crep, cigla, presa, učim zanat... I jednog dana počеше osuđenici da pričaju da je stiglo pomilovanje. Za koga, koliko, još se ne zna, ali osuđenici saznali da je stiglo. Čitaju naredbu po sobama. Vojislav Rajčić pomilovan — 12 godina. Ja srećan... Radim ja i dalje, niko me ne dira.

— Da li ste se u zatvoru poveravali kome?

— Nikom, taman posla. Prošlo je dosta vremena, niko me ne dira... Posle dvanaest godina izašao sam iz zatvora i otišao u svoje rodno mesto, u Podunavce. Oženio sam se Ljubinkom. S njom imam dvoje dece, sina Tomislava, rođenog 1955. godine, i ćerku Marinu, rođenu 1959. godine. Sin mi radi u fabrici, a ćerka je domaćica... Ljubinki sam pre venčanja rekao da sam bio u zatvoru, osuđen zbog kukuruza, da nisam na vreme predao. Ona se u to nije upuštala, a ja joj o sebi nisam ni pričao, nije se raspitivala. Počeli smo da kućimo kuću, da brinemo o deci... Nikom, pa ni svojim najbližima nisam pričao...

Dva pokušaja samoubistva

U Podunavcima, Vrnjačkoj Banji i Trsteniku niko nije slutio da Vojislav Rajčić Požarevac nosi četrdeset devet krs-tova, koje je svojom rukom ispisao.

— Živeo sam stalno u nekom strahu — priča mi Požarevac. — Ako neko od nepoznatih uđe u dvorište, da nešto pita, ja pomislim: traže mene. Na poslu, kao sezonski radnik u »Hidrogradnji«, bio sam dobar radnik, niko me nije mrzeo. Ni sa kim se nisam svađao... S posla — pravo kući... Tako sam živeo... Ali sam se plašio uniforme: milicionera kada vidim na ulici, zaobiđem ga. Ni železničara nisam voleo da sretnem. Jedino se poštaru nisam plašio...

Pokušao sam sebi da oduzmem život, dva puta, zbog bolesti... Pritisla me astma, bio sam na bolovanju. Prihodi mali, dva đaka školujem, sina i ćerku. Nisam mogao da odem do bunara da zaitim vode. Kažem ženi: »Donesi mi kofu vode,

da pijem«. Ona ćuti, pravi se da ne ćuje. »Ma, neću više ovako da ćivim«, kaćem sebi.

Ćena kratu drva iza kuće, a ja uzmem konopac pa oko vrata. Stavim stolicu ispod sebe, kać zakuka ćena. Naćoće se ubrzo nekako i susedi, Zoran i Raćko Pirić. Davali su mi većaćko disanje, jedva se osvestih...

Kada više nije mogao da izdrći, Poćarevac je otićao lekaru psihijatru. Œeo je na stolicu za »lećenje duće« i rekao: »Doktore, da mi dać lek za samoubistvo!«

»Takve lekove ne drćimo« — odgovorio je lekar i za-traćio od pacijenta da mu isprića svoje tegobe.

I Poćarevac je poćeo priću.

— Doćao sam s posla kući. Pitam gde mi je ćena... »Otića u komćiluk« — kaće baba. Gde je sin? »Tamo, zna se gde provodi vreme posle podne, u garaći.« »Gde je ćerka?« »U sobi, ćita nećto za ćkolu, ući...« Mislim da je tada bila peti razred osmogodićnje ćkole. Odem kod ćerke: »Ima li nećto da se jede?« »Ima tata, kaće ćerka, tu je na stolu, po-stavljen rućak...« »Ko je spremio ovaj pasulj, ovako, sunce mu... Jesam li rekao da se za mene hrana ne zaprćava... da se meće manje masti, jer mi ćkodi...«

Doće i ćena, pita me ćto kravu nisam pustio da pase. »Kako, bre, Ljubinka, sada sam doćao s posla, umoran, daj mi nećto da jedem...« Baba se umeća, kaće: »Ćerko, daj ti njemu spremi da jede ono ćto on traći.«

»Ne mogu ja sada posebno za njega da kuvam hranu« — kaće Ljubinka.

»Ljubinka, ne mogu da jedem ovo... masno i ljuto.«

»Poljubi pa ostavi« — kaće moja ćena.

Ćta da radim, jedem... tećko.

Ustanem i povedem kravu na paću. Ćuvam kravu i mi-slim da me ćena zajebava. Bio sam na poslu, radio, umoran od fizićkog rada, norma velika, treba da se ispuni. »Nećeć, ti, tako, boćiju ti majku«, mislim u sebi, »sada ću da zavrćim sa sobom.«

Jabuka mi trideset metara daleko od ćtale. Skinem konopac sa ulara od krave i odem pod jabuku da se većam. Taman sam vezao konopac, namećtio omću oko vrata, kać zaću se sa prozora ćerka — kuka na sav glas, puna avlija suseda. Ćerka plaće, susedi kaću: »Ćta ti je, bre, Vojislave, jesi li lud, jesi li poludeo?«

»Dojadio mi život« — kažem. »Radim k'o sivonja po ceo dan — a u svojoj kući ne mogu da jedem ono što želim!«

»Ti mora da si pijan« — kaže žena.

»Vodi me lekaru, i ti da ideš sa mnom da se posmatramo. 'Oćeš da ideš, ili da idem ja sam« — kažem ženi.

Dođe i sin, kaže:

»Šta ti je, bre, tata?«

»Nije mi ništa.«

»Duvaj« — kaže sin. Ja dunem.

»Jok, mama, ne miriše na rakiju« — kaže sin majci.

Ja onako, skinut, pod jabukom, pri čistoj svesti. Komšije mi kažu: »Sram te bilo, Vojislave, sekiraš ovu ženu, sekiraš decu.« Jedan komšija dodade: »Ama, pustite ga da se obesi, on vam samo ide na živce.«

»Pustite vi mene, nemoj niko da me dira.«

»Ne mogu da izdržim više, kažem doktoru, dajte mi lek za samoubistvo!«

»Ništa, ti, ne brini, kaže lekar, mi ćemo tebe da izlečimo.«

Dadoše mi neke injekcije. Ležao sam na nervnom odeljenju...

Ležim tako jedno petnaest, dvadeset dana u bolnici, pa dođem kući. Ali, sad ne mogu ni da jedem... Kada sam došao ovde u zatvor, bio sam ovaki — kaže Požarevac — i rukom pritiska obraze, hoće da pokaže kako je bio slab mršav, a sada se oporavio i ugojio.. .

— Pa zar lekar nije više razgovarao sa vama, niste mu rekli zbog čega ne spavate noću, i da se plašite uniforme?

— On meni kaže: »Ne brini se, ti, stari, izlečićemo mi tebe...« I bilo je stvarno bolje dok sam ležao u bolnici i primao injekcije.

— Dolazi li vam porodica?

— Kada advokat napiše pismo, oni dođu... Ne znam da li im je pisao, ali bi mogli da mi pošalju poštom paket. Ja sam to zaradio. Ne znam kako sada žive, ostavio sam kuću punu svega i svačega. Ja sam radio kao sezonski radnik, a kad nije bilo posla, preprodavao sam stoku. Kupim kravu, hranim je, pa je kasnije prodam. Pošteno. Nikoga nisam prevario, može da se proverí. Zimi, kada nije bilo posla, prijavljivao sam se socijalnom. Radio sam i kod domaćina, va-

dio panjeve, sve dok nije došla »Hidrogradnja« iz čačka i uzela lepe poslove u Trsteniku — onda sam se zaposlio kod njih...

Selo Podunavci

Tražim Ljubinku Rajčić, suprugu Vojislava Rajčica Požarevca.

Asfaltni put između zelenih staza, kuća na brdu, gleda u livade i oranicu. Dvorište ograđeno, plot naheren, jedva se drži na zemlji. Kuća niska, lepo okrečena, čisto dvorište. Na vratima dečije lice: Vesna, unuka.

Pojavljuje se mlada žena, snaha Vojislava Rajčica. Ne pita odakle dolazimo, briše ruke. Na zidu slika Vojislava i njegove supruge Ljubinke.

— Ljubinka je tu, u susedstvu spremaju zimnicu u kući Rada Đurovića — kaže snaha.

Ljubinka, žena Vojislava Rajčica, bojažljivo prilazi i upitno gleda.

— Ne znam šta da kažem o njemu, ne volim da govorim. Bila sam kod njega u zatvoru i nisam htela s njim da razgovaram. Ne mogu da idem ponovo, daleko je, a i vožnju ne podnosim. Pisao je iz zatvora, preko advokata, traži paket i novac. Bolje da ne piše. Sin mu je odgovorio da nema vremena, da je prodao kola i da više ne može da dolazi. ..

— Da li ste naslućivali s kim živite?

— Nisam. Jedino što se noću znojio, a to je zbog astme. Otvarao je prozor i tražio vazduh. Prema meni je bio dobar, brinuo se o kući, o deci.

— Da li znate da je poslao molbu za pomilovanje?

— Ne znam, šta je zaslužio — tako i neka bude.

— Vi imate prava i na razvod, ukoliko vam je muž u zatvoru više od šest meseci.

— Šta ja znam, kako da se razvodim! Živim tu u selu sa sinom, snahom i unučetom.

— On je i pre toga bio u zatvoru. Da li ste ga pitali zašto je bio u zatvoru?

— Pa rekao mi je jednom prilikom. »Bio sam u zatvoru, osvetio sam oca.« Neko ga je ubio, a on ga je osvetio...

— Kako su ga otkrili?

— Jednog dana su došli neki ljudi u našu kući i pitali za njega. Ja sam rekla da je otišao da kupi hleb. Oni su malo posedeli u kući, pregledali njegove slike i onda su otišli. Ja sam čekala i čudila se što ga nema. Šta sam mogla da mislim? Možda se negde zadržao. Posle je jedan od onih drugova koji su ga tražili došao i rekao da je Vojislav uhapšen... da je zaklao te i te ljude... toliko i toliko... Ništa nisam rekla, a nisam ni mogla bilo šta da kažem, jer o svemu tome nisam znala. Da sam to znala, ne bih ni dana ostala sa njim... Ja sam bila usvojena, teško sam živela u sirotinji, a s njime mi je bilo lepo. ..

— Da ste znali, dok ste bili u braku, da li biste ga prijavili?

— Pravo da vam kažem, prijavila bih ga, otišla bih prvom milicioneru i rekla s kim živim. Bolje da budem i siromašna nego da živim sa takvim čovekom.

— Kako ljudi sada gledaju na vas?

— Znaju me u selu kao radnu i poštenu ženu. Sada primam njegovu penziju. I sin mi radi, ne mogu da se požalim na život...

Seosko dvorište, klupa, domaćin Rade Đurović sa ukucanima priprema zimnicu: seku meso tek zaklane svinje, dele na komade. Uznemirili se seoski psi, pobege kokoške od krvi, mačke očima streljaju živo meso.

Požutelo selo.

Nož poboden u drvo. Jesen na stolu.

Žena Vojislava Rajčića Požarevca stoji pred nama, zbuñjena, možda bi pitala za sudbinu svog muža u zatvoru, ali kad god njegov bliski rođak, koji je radio sa njim, nešto kaže, žena okrene glavu, kao da ne želi da ga sluša. Nečega se pribojava.

— Meni je Voja blizak rođak i ja sam ga odveo na posao u preduzeće za nisku gradnju »Sedmi juli« u Trsteniku — zajedno smo radili.

— Da li ste posumnjali u svog rođaka dok ste zajedno bili na poslu? Toliko godina bio je odsutan... nije bio u selu. Da li ste nešto znali?

— Ne znam gde je Voja bio za vreme rata — kaže rođak mirno. — Nismo znali gde je bio toliko godina. Kada je došao — nikome nije pričao gde je bio... U stvari, rekao je da je bio u partizanima... Dok je radio sa mnom, često

se zamario, odlazio je na bolovanje. Ja sam mu jednom rekao: »Vojo, ako si stvarno bio u ratu, u partizanima, podnesi zahtev za boračku penziju... da se više ovde s nama ne mučiš na poslu...«

Kasnije, on i ja smo bili pozvani kod mog zeta na »dizanje rogova« nove kuće... Čamcem smo prelazili Moravu. Veče, toplo. Voja rukama hvata žičano uže, zategnuto preko ruke, kako bismo čamcem prešli na drugu obalu. Njiše se čamac... Bili smo već daleko od obale, na sredini reke, kad Voja progovori:

»Je l' bre, šta ti meni ono reče pre neki dan?«

»Ne znam na šta misliš, podseti me« — kažem i pomažem mu, hvatam metalno uže, zapinjem da što pre pređemo preko hrže reke.

Voja kao da se pomoli bogu.

»Ne znam na šta misliš, Vojo. Stvarno ne mogu da se setim...«

On tiho nastavlja:

»Znaš ti dobro... da te podsetim. Rekao si: 'Ako si stvarno bio u partizanima, ti traži boračku penziju... Idi iz preduzeća, bolje nego da se ovde umaraš na poslu...' Ti to sumnjaš da sam bio borac, u partizanima?«

»Vojo, ja tako mislim, kažem ti, znaš kako ja mislim.«

»Ne znam kako ti misliš — kaže on. — Objasni!«

I Voja se baci na mene, iznenada, uhvati me za vrat... Vidim, nema šale, ne mogu da vičem — reka pusta, a ni da se gušam s njim. Izdišem. Branim se, a on pritiska vrat, steže, a ja mislim da mi glava raste — a ja se smanjujem.

Nekako ugrabih vazduha: »Pusti me, Vojo, ili ćemo obojica u Moravu.«

»To nije za pričanje« — začu se glas žene Voje Rajčića Požarevca.

Nismo ni primetili kada je prišla.

»Tako je bilo, zašto da krijem — kaže rođak. — Zašto da krijem?« I nastavlja:

»Čamac udara u obalu. Ne znam gde smo, voda nas je donela. Iskočim iz čamca u neko šiblje. Trčim. Nema staze, preskočim zemlju. Ispred mene — seoska kuća. Spas. Iz mene iziшаo vazduh. Stanem. Iza mene tišina.

Voja je ostao u čamcu.

U selu sam slušao da je Voja, kada se posvađa sa ljudima, umeo da kaže: »Nemoj, ti, da budeš pedeseti...« Tada nisam znao šta mu to znači... Kada su ga uhvatili, odnosno dok sam slušao suđenje — postalo mi je sve jasno.«

Umesto penzije — pravda

Vreme je prolazilo: 36 godina potiskuju sećanja. Požarevac je u Podunavcima živeo tiho, kao da je na prstima hodao svojom utabanom stazom — kuća i porodica. Album ružnih slika počeo je u sebi da zatvara. Još samo penzija...

— Niko nije posumnjao u vašu prošlost?

— Mojoj priči da sam bio učesnik Narodnooslobodilačke vojske mnogi su poverovali.

— Pa dobro, kako ste se ponašali na susretima, o praznicima, kada ste se vidali sa borcima? Nikoga ne poznajete, a s njima razgovarate. Ratnici, kad se sretnu, vole da osveže uspomene.

— Ja nikad nisam dugo ostajao sa borcima, saslušam govor, položimo vence i odmah idem kući... Da me neko ne bi pitao iz koje sam brigade. Prisustvovao sam svečanostima, ali sam izbegavao razgovor sa ljudima...

— Da li ste razmišljali o tome da se prijavite?

— Ne, nisam razmišljao o tome. Ali, sada mi je, posle svega, lakše...

— Kako ste otkriveni? Šta vas je to odalo?

— Ne znam kako sam otkriven, sad bih rekao da znam — kaže Požarevac i uzima čašu vode.

Član Predsedništva Opštinskog odbora SUBNOR-a Vrnjačka Banja, Mašan Marković, kaže da nije znao Požarevca.

— Prema onome što znam, on je u Podunavcima živeo povučeno. Što se tiče njegovog imena u Hronici Vrnjačke Banje, tu nema krivice ni Opštinskog odbora SUBNOR-a ni Opštinskog odbora Saveza boraca u Podunavcima, jer je Hronika pisana na osnovu prijave učesnika rata koji su doneli dokumenta iz armije. Požarevac je rođen u Podunavcima. Doneo je vojnu knjižicu u kojoj je pisalo kada je stupio u JNA. Tamo je stajalo da je on borac narodnooslobodi-

lačkog rata od 1943. godine, negde valjda od 10. ili 12. septembra. Boračka organizacija se ne upušta u proveru ovih podataka...

Što se Rajčica tiče, do njegovog hapšenja niko nije izražavao sumnju. Borci koji su 1944. godine radili ilegalno, tražili su da im se prizna borački staž. To se činilo na taj način što su, kad nema čvrstih dokaza, tražene izjave svedoka... Kako sam obavešten, Vojislav Rajčić je tražio da mu se prizna jedan-dva dana, da bi ostvario boračku penziju. Taj momenat i njegovo ime u Hronici u stvari su i doveli do toga da počne pažljivije ispitivanje.

— Podneli ste molbu za penziju — pitam Požarevca.

— Tražio sam potvrdu da sam bio u Požarevcu, i čuvao ratne zarobljenike, da mi se uvede u bukvicu. Molbom sam tražio i da mi se prizna vreme provedeno u vojsci, u partizanima. I na osnovu lekarskog uverenja i radnog staža podneo sam molbu za penziju.

Umesto penzije — stigla je pravda.

U IME NARODA

1. april 1980.

Tužilac je ponovo dobio reč.

Opisi svega onog što je Požarevac učinio, u ime četničkog pokreta, u ime jedne reakcionarne ideologije čiji je zakon ležao u kami, u tome da se među ljudima izazove užas i raspiri strah.

Tužilac zahteva najstrožu kaznu u ime čovečnosti i pravde, u ime crnih marama u sudnici i van nje, u ime isplakanih očiju bez suza, u ime nerođene dece i nepokopanih kostiju žrtava, u ime morala.

Niko ne zavidi poznatom pravniku koji Požarevca brani po službenoj dužnosti zbog toga što nema šta da odbrani. On, ipak, pronalazi reči da kaže nešto u odbranu optuženog. Branilac govori istinu kad kaže da je optuženi čovek nesigurne naravi, primitivan, osoba promašenog života, da je na sudu sve priznao, da je samo izvršavao naređenja. Ma koliko to bilo tačno, što je i sud prihvatio, ne može da umanjí odgovornost za mnoštvo mladih života, prekinutih na najsvirepiji način.

Predstoji još izricanje presude.

Tačno je 12 časova. Kazaljke na časovnicima su se poklopile kad se sudija Vladimir Milošević, na čelu sudskog veća, pojavio na vratima. Izgleda uzbuđen. Nikad u svojoj dugogodišnjoj praksi nije vodio slično suđenje.

U IME NARODA

Okružni sud u Zaječaru, u veću sastavljenom od predsednika suda Vladimira Miloševića, kao predsednika veća, sudije Danila Veljkovića i sudije porotnika Dimitrija Vukića, Petra Ćirića i Marina Guskovica, kao članova veća, sa zapisničarem Stanojem Zlatkovićem, u kriv. predmetu opt. Vojislava Rajčića, iz Podunavaca, zbog kriv. dela iz čl. 3 tač. 3 Zakona o krivičnim delima protiv naroda i države, po optužnici okružnog javnog tužioca u Zaječaru Kt-78/79 od 7. marta 1970. godine, posle održanog glavnog javnog pretresa dana 25, 26, 27, 28. i 31. marta 1980. godine, u prisustvu Miljana Šarčevića, zamenika okružnog javnog tužioca u Zaječaru, koji zastupa optužnicu, optuženog i njegovog branioca Radmila Kalčevića, advokata iz Zaječara, dana 1. aprila 1980. godine, doneo je i predsednik veća javno objavio

PRESUDU

Sudija zastaje da bi zatim izgovorio poslednje reči presude:

»...Zbog svega toga Sud osuđuje Vojislava Rajčića, zvanog Požarevac, na kaznu smrti...«

Požarevac kao da se odjednom smanjio. Noge ga izdaju. Više se ruši nego što seda na optuženičku klupu. Milicioneri mu stavljaju lisice na ruke. Tek sada, jer po zakonu niko nije kriv dok presuda ne bude izrečena.

Posle kraće pauze, ponovo se čuju reči predsedavajućeg. On govori o nedelima Požarevca i o onome što je uzeto u obzir kao olakšavajuće okolnosti. Ali, dela su takva da se nikakva drukčija kazna nije mogla izreći. Predsedavajući završava govor rečima:

»Neka ovo suđenje bude za savremenike opisanih događaja susret sa savešću, a za mlade — čas istorije...«

Ćutimo.

Vojislav Rajčić Požarevac nikome se do sada nije ispovedao, ni poveravao. Sve je nosio u sebi — i pamtio. ..

»Ljudi će kad-tad izaći iz knjiga«

Molba za pomilovanje je odbijena, ali ja to Požarevcu ne mogu da kažem. Saopštenje ide redovnim putem. Na državnu smrt mora da se čeka.

Ostao sam bez cigareta.

— Hoćeš da zapališ jednu ovu moju cigaretu, evo šta ja pušim — ponudi me Požarevac.

Trafika je daleko. Pet kilometara ima od zatvora do grada. Pušim njegove cigarete i razmišljam kako je ostalo toliko vremena da možda neću biti u prilici ni da mu vratim paklo cigareta.

— Ako molba za pomilovanje ne uspe, koja bi vam bila poslednja želja?

Požarevac gleda u tavanicu. Ukoči mu se pogled.

— Teško pitanje. Da mi se sin ne druži sa rđavim društvom, kao što sam se ja družio sa rđavim ljudima, da bude pošten i da voli ljude. Ženu bih isto tako savetovao, a i unučiće. Ako sam ja imao rđav život, ne moraju oni...

— Posle svega, želeli biste da živite?

Podošu suze: zločinac plače.

— Želeo bih da živim još pet godina. To bih želeo.

— Među ljudima?

— Ne bih želeo da živim među ljudima, već ovde, u zatvoru... Još jedno pet godina.

Začutili smo. Učinilo mi se dugo.

— Eh, samo da sam završio školu, da sam učio, ja bih danas bio na nekom spomeniku, a ne ovde. .. — prošajputa Požarevac.

— Ponovo ste me podsetili na oca. Šta je bilo sa Živanom?

— Kad sam došao iz Bosne, saznao sam da nije živ.

— Jeste li mu odlazili na grob?

— Nema on grob, pojele ga ribe u Moravi... Posle oslobođenja nastavio je da vadi pesak iz Morave. I dođu

neki ljudi, dok je on bio u vodi, s leđa mu priđu i otkinu glavu... Bace i glavu i telo u Moravu... Nikad nije pronađen. Nema groba.

— Ko ga je ubio?

— Njegovi drugovi, verovatno da ih ne bi izdao. Nikada se nije saznalo ko ga je ubio.

— Razmišljate li sada o njemu?

— Sećam se... ne znam koliko godina sam imao, ali mi je deda u kući, jedne zime, čitao neku priču iz knjige. Naiđe otac Živan... i dobro se sećam, još s vrata se razdera: »Samo su mi još knjige potrebne u kući!« Uze knjigu iz dedine ruke i baci je u vatru!

Sećam se da mu je deda tada rekao: »Živane, knjiga će da izgori, a ti ljudi kad-tad će da izađu iz knjige...«

* *

Vojislav Rajčić Požarevac nije spavao. Odluka o izvršenju smrtne kazne saopštena mu je prethodnog dana, a kada se osuđeniku saopšti odluka o izvršenju smrtne kazne, kazna mora da se izvrši ti toku narednih 48 časova.

Ujutru, nešto pre četiri sata, zatvorski stražar je otključao vrata i ušao u samicu. Skinuo mu je okove sa ruku.

Požarevac je obukao svoje građansko odelo.

U zatvorskom dvorištu su čekali — sudija, lekar, upravnik zatvora i milicioneri koji treba da izvrše smrtnu kaznu.

— Vojo, imaš li kakvu želju — upitao je upravnik zatvora. Dužni smo da te pitamo i, ako je želja ostvarljiva — da je ispunimo.

— Imao sam... .

Šesnaestog marta 1981. godine, u četiri sata ujutru, streljan je Vojislav Rajčić Požarevac. Grob mu se ne zna. Zločinci se ne sahranjuju na groblju.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србнје, Београд

343.25

ИОМНР, Владан

Nema mesta na nebu : na smrt osude-
ni Andrija Artuković, Vučko Manojlović,
Miodrag Milojević, Ilija Živković, Đorđe
Adamović, Vojislav Rajčić »Požarevac«
pre izvršenja smrtne kazne : razgovori u
zatvoru / Vladan Tomić. — Beograd :
Književne novine, 1989. — 159 str ; 20 cm.
— (Biblioteka Dokumenti)

ISBN 86-391-0156-6

ПК : а. Смртна казна
б. Осуђеници на смрт

Smrtna kazna, kao vid društvene zaštite od zločina pojedinaca, oduvek je izazivala kontroverzna mišljenja, pa često i osudu demokratske javnosti i humanih institucija. Ritual smrtne kazne pa i veo nekakve mračne tajnosti oko pojedinosti njenog izvršenja, bez obzira na zločinca i vrstu zločina koji je počinio, prirodno budi mučninu, ili barem radoznalost.

Kako govore ljudi različitih profila, počinioци različitih i neuporedivih zločina, očekujući neznani čas izvršenja smrtne kazne?

Vrsni novinar Vladan Tomić, našavši se u predvorju smrti, postao je tanani istražitelj ljudskih duša. Saslušao je ili inspirisao na teške razgovore Andriju Artukovica, Vučka Manojlovića, Miodraga Milojevića, Iliju Živkovića, Dorda Adamovića i Vojislava Rajčica "Požarevca".

Svaki će čitalac ove knjige morati sam da se suoči sa odnosom prema zlu u ljudima, sa zločinom i kaznom, sa grehom i pokajanjem ako je ono moguće, i svaki će sam za sebe barem postaviti pitanje o smrtnoj kazni kao vidu izopćenja iz ljudske zajednice nakon komplikovanog mehanizma sudskog saznavanja istine, u potrazi za pravdom.

bibli-
biblioteka
biblioteka doku-
biblioteka dokumenti ·
biblioteka dokumenti · viadan
7)Tioteka dokumenti · viadan tomić ·
Ttbtaka dokumenti · viadan tomić · nema
Toteka dokumenti · viadan tomić · nema mesta
Teka dokumenti · viadan tomic · nema mesta na nebu
fa dokumenti · viadan tomić · nema mesta na nebu · bibli-